

До життєпису П. Куліша.

Багата спадщина, залишена письменником, поетом, ученим і громадянином Паньком Кулішем, роля, яку він відіграв у всіх цих галузях, бувши нерідко піонером у них, роблять його ім'я незабутнім.

Дослідники час від часу подають про його життя й діяльність нові дані. Такою є й остання стаття акад. С. О. Єфремова «Без синтезу До життєвої драми Куліша» («Записки Історико-філол. відділу ВУАН», т. IV, 1924 р., 58—79 сс.).

Автор, подаючи епізоди роману П. Куліша з М. О. Марковичкою (Марком Вовчком), Ол. М. Білозерською, потім його дружиною, Х. Ст. і др., також характеризує його відносини з друзями й близькими,—духовний надлом, самолюбство, хитання межи протилежними настроями, то-що, поминає зовсім його ніжне, можливо платонічне, кохання до Параскеви Хведоровни Глібової (першої дружини байкаря, вродж. Бордоніс) 1860—62 років. А тим часом ці відносини спочатку 60-х років були значною підтримкою для споневіреного в людях, самотнього мандрівника Куліша, що тільки за наукою й на лоні природи знаходив заспокоєння для своїх душевних ран, що їх, як і самотности, в далеко більшій мірі зазнав він пізніше. П. Хв. Глібова була, видно, людиною цікавою і брала участь в тодішніх літературних і драматичних гуртках на провінції (в Чернігові). Померла вона в кінці 60-х років.

Поскільки листування в цій справі не є ділом чисто сімейним, а має й громадський інтерес, і також додає новий факт, невідомий раніше, до життєпису Куліша, ми його тут і подаємо¹⁾. Рукописи ці в свій час переглядав Б. Грінченко, але то було ще за життя П. Глібової, чому опублікування матеріалів було неможливе.

Копії (точні), з реставрованим вирізаними (на місці поштових марок) місцями, які взято в квадр. дужки [], й подаються тут. Оригінали листів належать Олександрю Леон. Глібову (синові байкаря), що проживає в с. Горбах (на Полтавщині, Кременчуцької округи). У видруковане за редакцією М. Чалого «Кіевской Стариной» у 1899 р. листування П. Куліша вони не включені. Див. («Юные годы П. А. Кулиша и письма его»).

Частина листів, як і оригіналів творів Л. Глібова, за роки революції загинула.

¹⁾ Де-які дані про цю добу життя його подає Д. Дорошенко, у брош. «П. Кулиш», К., 1918 р., 32—44 сс., гл. IV—V.

I

Ея Высокоблагородію Параскевіи Федоровнѣ Глѣбовой.
Въ Черниговѣ. Въ благородномъ пансіонѣ при Гимназіи.

Іюня 16, Козелець ¹⁾.

Я їду въ Нѣжинъ и буду тамъ или прежде Васъ или тотчасъ по Вашемъ приїздѣ. Надѣюсь, что первое мое письмо изъ Козельца получено. А такъ какъ я не увѣренъ, получитъ ли это письмо, то не пишу больше ничего. Постараюсь понравиться Вашему батюшкѣ. Надѣюсь, что онъ на все то согласится, на что согласенъ Леонидъ Ивановичъ. Безъ сомнѣнія, онъ любитъ Васъ больше, чѣмъ Леонидъ Ивановичъ, а любовь все можетъ; нѣтъ ничего въ свѣтѣ, передъ чѣмъ бы остановилась истинная любовь.

II

Его Высокоблагородію Леониду Ивановичу Глѣбову.
Въ Нѣжинѣ. Въ домѣ священника Федора Бордоноса, возлѣ Успенской церкви ²⁾.

Іюня 24, Киев.

Письмо къ Прасковѣ Федоровнѣ послано мною съ почтовой станціи. Получено ли оно?

Изъ насъ троихъ, Вы Леонидъ Ивановичъ, вели себя лучше всѣхъ, если только справедливы Ваши опасенія, что П. Ф. не будетъ счастливѣе съ перемѣною мѣстопробыванія и обстоятельствъ. Я дѣйствовалъ, конечно, благородно, но на удачу; она колебалась между двумя крайностями и это совершенно для меня понятно; Вы одни, зная ее издавна, поступали, какъ слѣдуетъ поступать благородному человѣку, т. е. давали личности свободу и въ то же время предостерегали ее отъ опасности, заключающейся въ ней самой. Можетъ быть, Вы спасли всѣхъ насъ отъ множества сильныхъ страданій, заставивъ пострадать каждого понемногу. Да, умѣренною привязанностію я бы не удовлетворился; только полное самопожертвованіе было бы для меня полною отрадою въ жизни ³⁾. При томъ же, Вамъ лучше знать, осуществимы ли мои великодушные мечты на счетъ перевоспитанія женщины, уже сформировавшейся подъ иными вліяніями. Вамъ лучше знать, есть ли въ ней «жажда знаній и труда», или она больше была бы довольна беззаботною жизнью, чуждою всякихъ строгихъ плановъ. Иногда я тоскую, какъ человѣкъ, очутившійся на необитаемомъ островѣ; мнѣ жаль моихъ надеждъ; но когда вспомню, на какомъ неопредѣленномъ основаніи строилъ я свои прекрасныя надежды, то прихожу въ ужасъ отъ собственной предприимчивости и смотрю на Васъ, какъ на благодѣтельнаго генія моей оканчивающейся жизни. Будьте же всегда самимъ собою. Никогда и ни для чего не насилуйте такихъ прекрасныхъ порывовъ сердца, какіе вы, можетъ быть, противъ собственной воли, выразили своей подругѣ передъ разставаньемъ. Я не все пишу къ Вамъ, что поднимается теперь со дна моей души: я боюсь слишкомъ ярко озарить

¹⁾ По почт. штемпелю 1860 р. І. К.

²⁾ Під адресою помітка Глібова: «Получено въ Нѣжинѣ утромъ въ Воскр. 26 Іюня 1860 Л. Г.»—Лист дає багато для зрозуміння почуття Куліша до П. Ф. Бордонос-Глібової. І. К.

³⁾ П. Куліш тоді вже був жонатий на О. Білозерській із 1857 р.).

истинныя пружины всей этой исторіи. Опыты жизни научили меня вонзять душевный взоръ въ чужую душу глубже того, что въ ней играетъ на поверхности; но лучше таить про себя мрачныя откровенія, которыми мы караемся за неутолимую жажду доискиваться нагой истины. Такіе люди, какъ я, не могутъ быть счастливы въ другомъ; они должны довольствоваться собственной душою. Я много дѣлалъ попытокъ—и ни одна изъ нихъ не удалась. Окончательный выводъ мой таковъ: или во мнѣ нѣтъ столько жизни, чтобы вполне овладѣть прекрасною душою женщины, или—я никогда не встрѣчалъ женщины на столько возвышенной, чтобы сочувствовать моей душѣ въ лучшихъ ея движеніяхъ. Прошу Васъ, Леонидъ Ивановичъ, не разлучаться со мной на жизненномъ пути. Можетъ быть, Вы при моемъ содѣйствіи сдѣлаете лишній шагъ впередъ въ развитіи Вашего таланта. Не бойтесь меня по отношенію къ П. Ө. Она удовлетворится простою дружбою моею, потому что такой любви, какой я жажду, она не понимаетъ, да и я не способенъ вѣровати въ то, въ чемъ разувѣрился однажды. Я люблю ее на столько, чтобы слѣдить съ участіемъ, что будетъ далѣе съ этимъ испорченнымъ ребенкомъ и, въ случаѣ надобности, оказать ей полезную услугу. Я бы желалъ перевести Васъ на службу въ Кіевъ, гдѣ больше людей мыслящихъ и средствъ къ умственному развитію. Согласны ли Вы будете, если я найду Вамъ сносное на первый разъ мѣсто? Отвѣчайте на имя Ів. Филипп. Хильчевскаго, старшаго надзир. общихъ квартиръ при 2-й Гимназіи. Я проживу въ Кіевѣ до Вашего отвѣта, и больше того. Остановился я въ Европейской гостинницѣ, № 25, и въ первый разъ съ выѣзда изъ Петербурга имѣю независимую и тихую комнату. Это меня такъ обрадовало, что я хочу приняться за свою обычную и правильную жизнь. Днѣпръ отъ меня очень близко, и я уже нырялъ въ немъ, а подъ бокомъ—царскій садъ для прогулокъ. Кажется, я проживу въ Кіевѣ не менѣе 10 дней, а пожалуй, недѣли 2 или 3, если буду спокоенъ. Обнимаю Васъ крѣпко. Скажите отцу Өедору и Марѣ Павловнѣ, что я ихъ очень полюбилъ, да и вся семья добрая и милая. Я самъ, на Вашемъ мѣстѣ, женился бы въ такой семьѣ.

III

Ея Высокоблагородію Параскевіи Өедоровнѣ Г л ѣ б о в о й.
Въ Нѣжинѣ. Въ домѣ священника Өеодора Бордоноса,
возлѣ Успенской церкви.

Одесса, Іюля 26, 1860 г. 1).

Къ Вамъ послано уже два письма, послѣ Вашего отвѣзда изъ Кіева, и, по закону вѣроятностей, слѣдовало бы получить отъ Васъ что-нибудь въ Одессѣ; но до сихъ поръ ничего нѣтъ. Ждалъ я, ждалъ—и, наконецъ, пишу третье письмо. Но предъувѣдомляю, что четвертое будетъ только отвѣтомъ на Ваше; иначе—это похоже на разговоръ съ уснувшимъ человекомъ.

Что такое Одесса? Одесса—море пыли, не дающей доброму человеку свободно смотрѣть и дышать. Садовъ здѣсь почти нѣтъ, а если есть, то—самые жалкіе! Зато морскія купанья, восхитительны. Вдоль берега устроены на столбахъ галлерейки, въ которыхъ раздѣваются, а изъ галлереекъ спу-

1) Рікъ приписаний олівцемъ.

щени лѣстнички въ море. Дно морское идетъ такой отлогостью, что пройдешь сажень десять и болѣе, пока вода станетъ по шею. Вода тепловатая, густая, но прозрачная, такъ что на днѣ виденъ песокъ и камушки. Дамскія купальни—возлѣ мужскихъ. Онѣ закрыты отъ нашихъ грѣшныхъ взоровъ; но зато дамы своими святыми очесами могутъ въ щели любоваться нашими фигурами, сколько душѣ угодно. Въ бурную погоду волны подбрасываютъ купающихся, какъ легкія перушки и, при неосторожности, могутъ ударить объ дерево; но зато какъ пріятно колыхаться на водѣ! Изъ синѣющей морской дали бѣгутъ безчисленные ряды волнъ съ бѣлыми гребнями на прозрачно-зеленыхъ горахъ своихъ, и каждый рядъ подхватываетъ Васъ, заливая кипящею пѣною; кругомъ реветъ и плещетъ. Ударяясь въ высокій барьеръ, волны разбиваются въ цѣлую тучу бѣлыхъ брызговъ, которыя скачутъ до трехъ-саженной высоты на галлерей. Сидѣтъ и смотрѣтъ на пловцовъ, борющихся съ волнами—истинно интересно. Море, изображаемое на картинкахъ, такъ же мало похоже на море въ дѣйствительности, какъ человѣкъ молчащій на человѣка задушевно, горячо говорящего. А ужъ какъ задушевно, какъ горячо говоритъ море своими ревушими волнами! Слушаешь и не наслушаешься.

Жизнь въ Одессѣ нравится мнѣ меньше Кіевской, и именно по отсутствію свѣжей, богатой растительности, и по несносной, известковой пыли. Зато музыку здѣсь безпрестанно слышишь, въ разныхъ уголкахъ города. Одесса наполнена пріѣзжими торговыми людьми разныхъ націй. Эти господа обыкновенно любятъ поѣсть и повеселиться. Они поддерживаютъ въ гостинницахъ порядочный вкусъ, они поощряютъ музыку, и ими держится здѣшняя итальянская опера. Я былъ два раза въ оперѣ, но большую часть времени скучалъ, потому что дѣйствіе оперы обыкновенно связано съ музыкой насильственно. Въ Петербургѣ мнѣ случалось провожать дамъ въ ложи съ задними комнатками. Такъ я, бывало, беру съ собою книгу и ложусь на софѣ въ задней комнаткѣ. Оттуда не видать сценическаго опернаго коверканья, и музыка доставляла мнѣ, сама по себе, больше удовольствія, чѣмъ въ соединеніи съ этой пестрой, блестящей кукольной комедіей.

Большую часть своего времени я провожу здѣсь въ чтеніи и остаюсь въ Одессѣ для запорожскаго архива, который хранится въ думѣ и съ которымъ хочу ознакомиться. Пробуду здѣсь еще или два дня, или два дня и недѣлю, потому что одинъ только разъ въ недѣлю отходитъ пароходъ въ Крымъ. Поэтому, пропустивъ одинъ четвергъ, надо ждать другого. Нельзя сказать, чтобъ здѣсь было мнѣ весело, но нельзя сказать, чтобъ было и скучно. Я слава Богу, начинаю овладѣвать искусствомъ мириться со всевозможными положеніями и обстоятельствами. Отъ людей я требую одного, чтобъ они были сколько-нибудь умны; любовь же ихъ и ненависть—дело случайное и легко проходящее. Все зависитъ отъ того, какъ мы понимаемъ человѣка и въ какомъ свѣтѣ является онъ нашему разумѣнію. Поэтому-то одинъ и тотъ же человѣкъ внушаетъ однимъ обожание, а другимъ глубокую ненависть; но разсмотрите обожающихъ и ненавидящихъ его: они не очень различны между собою и ¹⁾ способны даже любить другъ друга. Это значитъ, что всякая любовь есть случайный проблескъ разумнѣя души человѣческой, а всякая ненависть—случайная

¹⁾ Закреслено: могутъ быть другими въ своемъ кругу.

немоощь ея—уразумѣть чужую душу в ея истинномъ значеніи. Ненавидѣть не должно никого. Это глубоко уразумѣль великій знатокъ души челоѣвческой, Христосъ. Но я взялъ тему обширную. Оканчиваю свое письмо, не развивая ее. Попробуйте сами обдумать,—вотъ бы Вы совершили подвигъ! Но я знаю, какъ мало вы, женщины, живете умомъ. Оттого-то въ тяжелыхъ сердечныхъ обстоятельствахъ вы истинно безпомощныя созданія; а нашъ братъ изо всякого тяжкаго положенія и чувства находитъ выходъ при свѣтѣ добирающагося до истины ума. А все-таки хочется жить больше сердцемъ; но гдѣ взять для него пищи? Пишите ко мнѣ по слѣдующему адресу: Въ Ялту, Таврической губерніи. Александру Андреевичу Иванову, для передачи такому-то. На дачѣ Абазы.

Душою преданный Вамъ П. Куліш.

IV

Его Высокоблагородію Леониду Ивановичу Глѣбову,
для передачи Параскевіи Ѳедор. Глѣбовой. Въ Черниговѣ.
Въ пансіонѣ при Гимнізіи.

1860, окт. 12. С-Петербургъ.

Хата въ имѣнніи Гоголя для меня затѣмъ, чтобъ было куда спрятаться отъ людей, когда люди перестанутъ занимать меня. А то куда же мнѣ спрятаться?

Иногда вѣдь сильно хочется убѣжать изъ самой веселой компаніи, и когда знаешь, что есть куда убѣжать, то мало-помалу и миришься съ своимъ положеніемъ. Я вѣдь совсѣмъ старъ въ душѣ своей, и мнѣ всего необходимѣе молчаливое уединеніе, какъ тѣмъ Запорожцамъ, которые, подъ конецъ жизни, дѣлались пасичниками и умирали въ одиночествѣ. Вы меня помолодили въ Черниговѣ, но когда я окунулся въ свою сферу, опять сдѣлался прежнимъ. У Васъ въ Черниговѣ какъ-то молодо живетъ, но этакъ нельзя всегда жить.

Иныя, хладныя мечты,
Иныя, строгія заботы,
И въ шумѣ свѣта, и въ тиши,
Тревожатъ сонъ моей души...

Во время моего путешествія я испыталъ многое, и теперь мнѣ кажется, что тѣ былъ не я. Я воротился старѣе обыкновеннаго въ Петербургъ и безотраднѣе, нежели когда-либо, смотрю на жизнь. Одно еще меня оживляетъ: это артистическая къ ней любовь. Жить представляется мнѣ обширною драмою или многосложнымъ сплетенемъ драмъ, и вотъ я всматриваюсь, вхожу душой и сердцемъ въ эту таинственную путаницу и люблю людей, какъ воплощенные идеи, люблю и злыхъ почти такъ же, какъ добрыхъ. Тотъ ко мнѣ ближе, кого я лучше знаю, кого глубже уразумѣлъ. Если когда-либо наступитъ для меня пора творчества, я буду почти счастливъ: это будетъ воскресеніе моей молодости, только въ другомъ видѣ. Но теперь глубокой мракъ въ моей душѣ. Когда я читалъ о танцахъ Носа въ Вашемъ письмѣ, мнѣ казалось, что эти танцы происходятъ гдѣ-то на томъ свѣтѣ¹⁾. Грустно на свѣтѣ! Конечно всего грустнѣе тому,

¹⁾ У листі до Носа від 15 липня того-ж року він писав у другому тоні: «Пани Параска пише, що Ви танцюєте завзято. Добре отсе Вы робите, що запорожської

кого никто не любить; но и кого любятъ, все-таки грустно. Любовь мнѣ представляется цвѣтами на моей могилѣ: не мнѣ дышать ихъ ароматомъ! Но я дорожу любовью ко мнѣ молодыхъ людей очень, очень. Хорошо Вамъ, что Вы можете плакать. Совсѣмъ иное дѣло, когда грустишь безъ слезъ и самъ хорошенько не знаешь, о чемъ. Зачѣмъ это Вы называете меня капризнымъ? Право, не то, совсѣмъ не то. Я вѣчно ищу своего идеала во всемъ, что вижу и слышу. Развѣ это капризъ—не быть довольнымъ ничѣмъ, что къ нему не подходитъ? Въ Лисянкѣ... а в Лисянкѣ-то не могъ я высидѣть больше трехъ сутокъ... Какъ это жаль, что мое письмо не порадуетъ Васъ; но, право, нечѣмъ порадовать. Все пасмурно кругомъ, и послѣдніе цвѣты побиваетъ морозъ. Не думайте, впрочемъ, чтобы на меня наводили тоску внѣшнія обстоятельства мои: они устраиваются кой-какъ, и скоро все пойдетъ обычнымъ порядкомъ; а такъ—погано на свѣтѣ та й годі. Не уговаривайте меня воздерживаться отъ работы: я каждый день въ гостяхъ по вечерамъ, но всюду пусто, и счастливые лица кажутся мнѣ странными. Нечему радоваться: все кругомъ медленно гибнетъ, и только.

Спасибі вамъ, что Вы обратились къ чтенію; но каково вообще Ваше здоровье? Я думаю, теперь Вы закупились совсѣмъ. Петербургъ хорошъ тѣмъ, что безпрестанно вызываетъ на воздухъ. А въ Черниговѣ теперь вотъ бы гдѣ я жилъ: или въ домѣ Милорадовича, или возлѣ Карвасовскаго. Вѣтеръ шумитъ у Васъ теперь очаровательно, а у насъ и шуму вѣтра не слышно за грохотомъ ѣзды. Я очень люблю осеннее время въ Малороссіи, и чѣмъ оно ненастнѣе, тѣмъ лучше. Но пріятно погулять и на осеннемъ солнышкѣ. Это все равно, какъ старые друзья вспоминаютъ свое прежнее веселое время. Особенно пріятно, когда теплый колоритъ солнечный засіяетъ на жидкихъ, покраснѣвшихъ листьяхъ. Вспомните меня, когда это увидите. Да еще, чтобы листья были мокрые и блестяли трепеща на солнцѣ. Такъ оживающее сердце болѣзненно дрожитъ и въ тепломъ свѣтѣ озарившей его любви. Ну, до свиданья же! Пишите ко мне почаще, что съ Вами дѣлается?

V

Его Высокоблагородію Леониду Ивановичу Глѣбову,
для передачи Параск. Ѳеодор. Гл. Въ Черниговъ. Въ
благородномъ пансіонѣ при гимназій.

1860, ноября 12 СПБ.

Леониду Ивановичу — чоломъ! ¹⁾
Степану Даниловичу — чоломъ! ²⁾
Ильѣ Петровичу (?) — чоломъ.

Ваше [милое] и дорогое для меня пис[ьмо за]стало меня за самою труд[ною ра]ботою: я дѣлалъ выписки [изъ] рукописей XVII столѣтія писанныхъ тогдашнею скорописью начерно. Я увлеченъ этими рукописями такъ, что не хочу ни ѣсть, ни спать, ни съ людьми говорить. Вотъ оно

в д а ч и не кыдаете! А въ насъ и потанцювати—хоть бы и вмивъ чоловикъ—ни передъ кымъ: «все чола похмурии та понаморщувани, цуръ имъ!» «Юные годы Кулиша». (Вид. «К. Стар.», 1899, 2 с.).

¹⁾ Глѣбову. І. К.

²⁾ Носу. І. К.

счастьє! Лучшаго нѣтъ на свѣтѣ. Знать—это единственное наслажденіе безъ отравы: Мнѣ открывается теперь многое, и люди, давно истлѣвшіе въ гробахъ своихъ, ожили въ моемъ воображеніи. Какія ужасныя сцены ношу я въ своемъ умѣ! но это ужасное исполнено поэзіи... Впрочемъ чтó толковать объ этомъ? Когда-нибудь напишу, и Вы прочтете. Вечеромъ принесли Ваше письмо. Я общалъ быть на вечерѣ, но остался ради рукописей, которыя краснорѣчивѣе людей. А сегодня Шевченко будетъ читать публично свои стихи. Интересно знать, какое это произведетъ впечатлѣніе. Но для насъ дорогъ фактъ, что украинскіе стихи будутъ читаны [передъ столичною публикою. Идея беретъ св[ое ран]о или поздно. Наша идея еще въ спо[вито]чку и даже такіе люди, какъ Вы, сомнѣ[ваются], чтобы она не погибла въ пеленкахъ; но съ насъ довольно, что она родилась и существуетъ. Я пишу исторію Украины по-украински¹⁾. Сперва хотѣлъ написать, и даже много написалъ уже, кратко, потомъ началъ расширять, расширять и наконецъ пишу во всю ширину историческаго романа, т. е. съ мельчайшими подробностями. Когда буду въ Черниговѣ, я прочту Вамъ кое-что, Вы увидите, какъ это интересно,—интереснѣе любого историческаго романа! Покамѣстъ я обдѣлываю по рукописямъ и печатнымъ источникамъ части, но это будетъ огромная книга. Языкъ мнѣ повинуется, а я боялся трудностей съ языкомъ и долго нерѣшался писать. Старинныя бумаги подсказываютъ мнѣ много звуковъ, давно умолкнувшихъ. Итакъ, во[тъ въ] чемъ я нашелъ наконецъ ско[?] жажды жизни. Отъ всей души жалѣю, чт[о я не] могу Вамъ удѣлить своего спокойств[ія и] довольства судьбою. А Вы, какъ вижу изъ Вашего письма, живете закупорившись и добиваете себя! И Данило Степановичъ терпитъ подобныя беззаконія! А еще докторъ!

Благодарю Васъ за приступъ къ казкѣ. Прекрасный приступ! Надѣюсь, что и казка будетъ такъ же хороша. Ахъ, Боже, Боже! сколько людей несчастныхъ на свѣтѣ! сколько такихъ, которые не знаютъ, чтó съ собой дѣлать и куда дѣваться! Я за усиленный трудъ хватаюсь, какъ за доску, оставшуюся послѣ кораблекрушенія. Моя жизнь давно испорчена, и ничѣмъ ее не исправить.

«Погасшій пепелъ ужъ не вспыхнетъ,
Я все грущу, но слезъ ужъ нѣтъ,
И скоро, скоро бури слѣдъ
Въ моей душѣ совсѣмъ утихнеть!»

Знать, знать и знать—вотъ чтó можетъ наполнить душу w której bóstwo żyć nie chce, a ludzie nie śmieją.

Скоро Вамъ пришло гостинице—свои повѣсти, хоть и не всѣ еще томы. Обнимаю Васъ и цѣлую крѣпко. Любите меня, сколько я стбю. Я не стбю большой любви: я слишкомъ разбрасываюсь во всѣ стороны. Теперь въ XVII вѣкѣ я влюбленъ всею душою. Что жъ толку въ этомъ для дружескаго сердца? А тамъ захочется мнѣ XIV вѣка, а тамъ брошу все и пушусь странствовать между людьми, изучая ихъ, какъ ботаникъ растенія. Одно отраднo, что всему этому будетъ же когда-нибудь конецъ

¹⁾ Тоді, як видно з його листа до С. Носа, від 15 липня 1860 року, Куліш працював над «Історією України», яка була спочатку задумана невеличкою книжкою. Там він згадує й про листа своєї адресатки «пани Параскы». Див. «Юные годы П. А. Кулиша и письма его къ И. Ф. Хильчевскому, Т. Г. Шевченку и д-ру С. Д. Носу». Редакція М. Чалого. Оттискъ изъ журн. «Кіев. Стар.», 1899, 1—2 с.с. К.

и что мое сердце перестанетъ наконецъ чувствовать. Ах, если бы Вы знали, какія терзанья испытываетъ это повидимому легкое, вѣтренное сердце! Но довольно, зачѣмъ будить воспоминанья?

Вашъ П. Кулишъ.

VI

Его Высокоблагородію Леониду Ивановичу Глѣбову,
для передачи П. О. Глѣбовой. Въ Черниговѣ. Въ
Гимназіи.

1860, дек. 23. С. Петерб.

Ваше желаніе читать Основу прежде всѣхъ не только будетъ исполнено, но и больше того: посылаю Вамъ пробные листы, только съ условіемъ—чтобъ они не выходили изъ Вашей комнаты, ато редакторъ будетъ на меня сердиться. Не всѣмъ и показывайте. Напишите, что Вамъ понравится и что не понравится, безъ всякой утайки. Это для меня очень интересно—Вы узнаете послѣ, почему. Сколько готово листовъ, посылаются Вамъ посылкою съ этою почтою. А вчера послалъ я Вамъ свои книги. Передайте по экземпляру Дорошенку, Носу и Карвасовскому. Эти экземпляры сохранять переплетъ Вашихъ томиковъ въ дорогѣ. Отчего это Вамъ такъ захотѣлось Основы?

Счастья нѣту; есть только увлеченіе. И конечно за это надо благодарить Бога. Еслибъ не это,—осталось бы только безнужно гибнуть. Я съ жизнью въ большомъ разладѣ—багато говорить, да нічого слухать. Куда ни обращу взглядъ, ничто не по мнѣ. Это мое несчастье, что я отъ жизни требую того, чего въ ней вовсе нѣтъ или есть очень мало. А сколько людей, которые меня не любятъ! сколько такихъ, которые меня не понимаютъ и дѣлаютъ чудомъ-юдомъ! Все это меня гонитъ въ мой уголъ и засаживаетъ за непрерывную работу. Только тутъ я достигаю того, за чѣмъ гоняюсь въ жизни, т. е. истины и красоты.

Дни мои идутъ все такъ же, какъ я писалъ Вамъ. Стараюсь до весны сдѣлать всѣ выписки изъ рукописей, которыя мнѣ нужны для лѣтней работы. Громожжу матеріалы, а планъ постройки едва намѣченъ, едва обозначается в умѣ. Если бъ еще избавиться мнѣ отъ моего сердца, тогда бы дѣло мое пошло вѣрнѣе. Но безъ сердца немного сдѣлаешь и въ исторіи; и тутъ надо мыслить и страдать,—иначе все будетъ холодно и смерть. Ну, я радъ, что Вы занимаетесь цвѣтами, что Вы ихъ любите. Вы спрашиваете, приѣду ли я въ Черниговъ? Непремѣнно приѣду. А когда? на этотъ вопросъ боюсь отвѣчать, чтобы не солгать. Недавно томило меня неистовое желаніе сдѣлать тысячи три верстъ въ саняхъ, чтобы отдохнуть и освѣжиться. Я хотѣлъ проѣхать Бѣлорусскимъ трактомъ на Черниговъ, на Полтаву, на Харьковъ, на Москву, и черезъ мѣсяцъ вернуться въ Петербургъ; но слышу, что въ Малороссіи нѣтъ никакой дороги, а въ Россіи страшные ухабы, отъ которыхъ у меня дѣлается тошнота. Итакъ я ограничился одной мечтою, атобы Вы увидѣли мою шапку—славная шапка! Никакой морозъ въ ней не страшенъ. На праздники поѣдемъ съ Костомаровымъ въ Новгородъ, поклониться святой Софіи и незамерзающему Волхову—вотъ [и] вся прогулка! Дальше некуда ѣхать за дорогою. А люблю я, лежа въ саняхъ, мчаться въ снѣжномъ вихрѣ, слушать колокольчикъ и пѣсню. Сколько въ это время передумывается! Но жить

на свѣтѣ мнѣ дѣлается все хуже и хуже; охладѣваю ко всѣмъ приманкамъ жизни, и во всемъ вижу конецъ или изнанку. Грустно! Только и очарованія—сдѣлать что-то для памяти о себѣ. Этого очень хочется, а прежде я мало думалъ объ этомъ и гонялся больше за тѣмъ, что доставляло мнѣ эгоистическія радости. Итакъ, я весной буду в Малороссіи и въ Черниговѣ. Мнѣ тоже хочется видѣть и слышать Васъ. Но ужъ не буду я такъ веселъ, какъ былъ тогда. Зато и грусти той не будетъ, а такъ—какъ слѣдуетъ доброму человѣку. Молодость моя исчезла. Вы видѣли послѣдній ея отблескъ. Все измѣнилось для меня въ жизни. Другія, хладныя мечты, другія, строгія заботы и въ шумѣ свѣта и въ тиши тревожатъ сонъ моей души. Но пора кончить. Будьте здоровы; порадуите меня хотя этимъ¹⁾.

VII

1860, дек. 27. С. Пб.²⁾

Грамоту, которая при семъ прилагается, или лучше—при которой сіе прилагается, Вы можете искусно показать кому слѣдуетъ и сотворить то, что въ ней заповѣдано. Если Вы меня увѣдомите, что дѣло устроено по моему желанію, то я Васъ поглажу по головкѣ. Если же самъ я долженъ писать къ директору, то сообщите мнѣ его имя. Помню только Егор. Недавно я писалъ къ Вамъ и общалъ выслать пробные листы, но жду еще пока оттиснется моя статья, возвратившаяся отъ цензора, точно изъ подъ Севастополя. Я пришлю Вамъ оттискъ въ истинномъ ея видѣ, и оттискъ—въ ложномъ, оподленномъ, только Вы перваго никому не давайте изъ дому. Онъ можетъ существовать только въ видѣ корректурнаго листа. Теперь типографія пуста по случаю праздничнаго разгула.³⁾

Пишите, что у Васъ дѣлается? Очень ли скучно, или сносно? У насъ веселятся до того, что нападаетъ тоска. Публичная библіотека на трое сутокъ закрыта—священнодѣйствіе науки прервано. Жрецы ея совершаютъ свои служенія по своимъ кельямъ, въ то время когда разные язычники неистовствуютъ на балахъ и въ театрах⁴⁾.

Пускай Л. Ив. напишетъ казочку свою хоть не для печати, если недоволенъ ледакторомъ, который едва имѣетъ время прочесть корректуры—онъ же и служить—и теперь у нихъ дѣла пропасть въ концѣ года. Я бы очень желалъ видѣть казочку оконченную, а то вѣдь мало пишутъ путнаго наши Украинцы.

VIII

Его Высокоблагородію Леониду Ивановичу Глѣбову,
для передачи П. О. Гл. въ Черниговъ, въ пансіонѣ, при
гимназіи.

1861, февр. 25. С.-Петербургъ.

Я буду отвѣчать на Ваше письмо отъ 16 февр. въ томъ порядкѣ, въ какомъ оно написано. Какого рода дѣла мои и какой совершился въ нихъ

1) Підпису нема, але рука—Кулішева. І. К.

2) Дата—оливцем І. К.

3) Далі нецензурне місце І. К.

4) Після х і з розчерком Куліш часто ъ не ставить. І. К.

кризисъ, было бы для Васъ утомительно читать, еслибъ я представилъ Вамъ подробную исторію, потому что это дѣла хозяйственныя, денежныя. То, что Вы могли слышать о моемъ «путешествіи въ Крымъ до Николаева»... не имѣетъ ничего съ ними общаго. Ссора моя съ Б. также ничего съ ними общаго не имѣетъ. Тутъ вся задача состояла въ томъ, чтобы свести концы послѣ затраты денегъ на разныя литературныя затѣи и глупости, и я чуть-чуть не остался съ нулемъ въ карманѣ. Можете вообразить, до какой степени я долженъ былъ опрозаичиться въ теченіе этихъ тягостныхъ мѣсяцевъ усиленныхъ заботъ и неизвѣстности; другими словами: все нѣжное, все теплое въ моей душѣ уступило мѣсто холоднымъ житейскимъ разсчетамъ и соображеніямъ. Сердцемъ я жилъ мало; я жилъ низшими способностями моей души. Вотъ почему Вы замѣчаете въ моихъ письмахъ спокойное, разсудочное отношеніе ко всѣмъ интересамъ жизни, и въ томъ числѣ и къ дружбѣ съ Вами. Я не хочу сказать къ любви, потому что она увяла не развившись. Одно письмо изъ черниговскихъ писемъ свидѣтельствуетъ Вамъ, какъ горячо и слѣпо она начиналась. Разныя извѣстныя Вамъ событія противодѣйствовали ей до тѣхъ поръ, пока привели мою душу въ то состояніе, которое выражено въ первомъ письмѣ послѣ нашей разлуки у почтовой станціи. Въ Кіевѣ Вы нашли уже только дружбу, которая неизмѣнно продолжается до сихъ поръ и будетъ продолжаться вѣчно. Вы сами писали одному пріятелю, что за мою простую дружбу можно отдать все и никогда не раскаяться; но Вы ничего не отдали, кромѣ теплаго поцѣлуя, и прекрасно сдѣлали: Вы показали, что были умнѣе меня, который бываю мудръ только по шкодѣ, и способенъ обезумѣть, какъ прапорщикъ. Что же потомъ? Этотъ вопросъ только теперь поражаетъ меня, и поражаетъ тѣмъ сильнѣе, что я не зналъ, какъ шатко мое матеріальное положеніе. За Вашу нерѣшимость я на Васъ сердился, но теперь отъ всей души благодарю Васъ. Слѣдовать влеченію своихъ склонностей и предаваться прекраснымъ фантазіямъ имѣютъ право только люди, обеспеченные матеріально. Тогда во всемъ человѣку свобода, и когда ему худо на одномъ полушаріи, онъ можетъ летѣть на другое. Но чтó за жалкое положеніе человѣка, разошедшагося съ обыкновенною жизнью и принужденнаго оставаться въ зависимости отъ нея! Вы сознали это прежде меня и остались въ прежней колѣѣ. Я додумалась до истины не скоро. Теперь и я вижу, что мнѣ надо быть такъ, какъ я былъ до пріѣзда въ Черниговъ, т.-е. одинокимъ труженникомъ. Судьба не дала мнѣ права на перемѣну своего положенія.

Дѣ, у Костомарова точно хорошенькая, нѣтъ, прекрасная, очаровательная, увлекающая за собою цѣлую толпу лучшихъ людей, жена, тольк[о съ н]ей—исторія. Другой жены у него не было и, [вѣроятн]о, не будет. Вотъ Вы какія точныя свѣдѣнія имѣете въ Черноговѣ о томъ, чтó Васъ интересуєтъ!

А мнѣ, такъ Три доли²⁾ очень не нравятся. Это субретки, перенесенныя въ Украину,—и скучно тяжело, читать до нестерпимости. Авторъ, очевидно, вдохновлялся ассигнаціями. Стехинъ рогъ наполненъ недѣлпицами, которыя можно бы выбросить, и тогда эту легенду прочли бы люди понимающіе дѣло, съ удовольствіемъ. Руданскаго стихи, по моему,

1) Білозерськимъ? І. К.

2) Марка Вовчка І. К.

никуда не годятся. Я, Шевченко и Костомаровъ забраковали ихъ, а Бѣлозерскій все-таки напечаталъ—и, какъ вижу, не ошибся: нашлись и для Руданскаго хвалители. Моя же статья ему не нравится, и онъ печатаетъ на нее возраженія. Слѣдующую мою критическую статью объ Артемовскомъ-Гулакѣ цензура задержала и не извѣстно, когда пропуститъ.

Пріѣхать въ Черниговъ я думаю въ концѣ мая, потому что у меня есть большая затѣя, которая требуетъ моего присутствія въ Петербургѣ до мая.

За что же Вы сердитесь на меня? За правдивость? Меня именно за это надо любить; но именно за это меня не любятъ очень многіе. Но время возвратитъ мнѣ всю цѣну въ Вашихъ глазахъ: Вы увидите, что моя дружба лучше иной любви, самой горячей. Аминь.

IX

Берлинъ 1861, мая 28/15. 1)

Выѣхали мы 11-го изъ Петербурга и вчера вечеромъ прибыли въ бого-спасаемый градъ Берлинъ, в нем же былъ я уже два раза. Сегодня на ночь сядемъ въ колесницу огненную, и помчитъ она насъ въ градъ Нюренбергъ по направленію къ предѣламъ Швейцарскимъ и Италійскимъ. Перерѣзавъ Швейцарію, остановимся на берегу Средиземнаго моря, въ Генуѣ и, омывшись въ волнахъ его, передвинемся въ градъ нарицаемый Ницца, въ которомъ надѣюсь найти Ваше милое письмо. (Адрес: France,—Nice, poste restante, Mr. Kouliche).

Въ дорогѣ не случилось съ нами ничего особеннаго. На сердцѣ у меня стало веселѣй, когда я очутился на чужой землѣ, посреди чужого языка. Хотя патріотизмъ и запрещаетъ произносить хулы на родную землю, но, право, я почувствовалъ, какъ будто я бѣжалъ на родину изъ чужой стороны: столько пошлостей, глупостей и гадостей перетерпѣла душа моя отъ просвѣщенныхъ представителей несчастной нашей Украины. Забвеніе необходимо мнѣ, какъ воздухъ, а забыть всего я не могъ бы на родинѣ, да притомъ родина угостила бы меня новыми мучительными впечатлѣніями, вовсе того не замѣчая. Однимъ словомъ, я боленъ, и мнѣ надо лечиться чужими языками, чужими нравами, чужою исторіею. По всей вѣроятности, я ворочусь къ осени въ Малороссію, но уѣзжаю съ такими чувствами, чтобы остаться за границею лѣтъ пять. Мнѣ надо совсѣмъ переродиться и своимъ литературнымъ занятіямъ дать другой оборотъ, но довольно объ этомъ. Увѣдомьте о себѣ. Мнѣ больно, что я разрушилъ Ваши ожиданія; только напрасно Вы думаете, что Вамъ было бы много веселѣе отъ моего пріѣзда. Нѣтъ у меня главнаго: довольства жизнію; а безъ этого что всѣ бесѣды и прогулки? Да и жаль было бы Вамъ на меня смотѣреть, что мнѣ вѣчно грустно, и часто самъ я не знаю, отчего. Если Вы меня любите, то должны гнать меня на край свѣта, лишь бы мнѣ было веселѣе. Здѣсь я успокоиваюсь уже отсутствіемъ заботъ житейскихъ, которыя устраиваетъ цивилизация для человѣка, обознавшагося съ ея обычаями. Перемѣна мѣстъ легка здѣсь чрезвычайно. Купанья въ морѣ окончательно поправятъ меня и сдѣлаютъ способнымъ къ продолженію работъ, которыя составляютъ для меня главное въ жизни.

1) Без адреси й підпису, але рукою П. Куліша, як і всі подані листи. І. К.

Леониду Ивановичу вышло обѣщанное въ видѣ писемъ; только пускай напишетъ, когда ему нужна моя рукопись. Кланяйтесь панотцеві и паніматці.

X

[Без адреси. І. К.]

Миланъ. 2 іюня н. ст. 1861.

Я писалъ къ Вамъ изъ Берлина. Не много прошло съ того времени дней, но много я видѣлъ, а еще больше чувствовалъ. Мудрено разсказать, что совершалось въ моей душѣ: это обыкновенно уразумѣается послѣ. Я доволенъ своимъ путешествіемъ всего больше потому, что оно дѣлаетъ для меня ясною предшествовавшую жизнь. Я вѣдь обыкновенно не успѣваю пережевывать то, что попадаетъ въ мою душу, и теперь постоянно отрываю жвачку: грубое, но вѣрное выраженіе. Я много задолжалъ самому себѣ въ умственной работѣ. Многое такъ и остается во мнѣ неосмысленнымъ, какъ навалено теченіемъ жизни, а это нехорошо: надобно вести внутреннее свое хозяйство въ порядкѣ, чтобы не очутиться въ хаотическомъ состояніи. Жизнь, отдѣленная отъ нашей многими вѣками, даетъ мнѣ возможность безъ помѣхи входить во все, что я видѣлъ, слышалъ, чувствовалъ, а это такое важное дѣло, что я готовъ остаться въ Европѣ. Богъ знаетъ сколько времени. Вотъ Вамъ увѣдомленіе о томъ, что со мною дѣлается: дѣлается, какъ всегда, что-то странное, но необходимое и неизбѣжное. Между тѣмъ я погруженъ въ міръ артистическихъ впечатлѣній точно въ очаровательную музыку. Мнѣ кажется, будто я не видѣлъ до сихъ поръ ни Германіи, ни Швейцаріи, ни Италіи, или видѣлъ, но не понималъ. Вообще я какъ-то склоненъ смотрѣть на явленія прошедшей и настоящей жизни, якъ теля на нові двѣри. Никто чаще меня не повторяетъ мысленно фразы: «Боже мой! какъ же я былъ до сихъ поръ глуп!» Все хочется воротиться назадъ и начать дѣло съ начала, а лѣта велятъ продолжать, оглядываясь на прошедшее съ сердечною болью. Ну, а Вамъ какъ тамъ живется? Надѣюсь получить отъ Васъ въ Ниццѣ письмо, только пожалуйста пишите правду. Недостатокъ искренности вѣдь чувствуется всегда. Странно, что люди не любятъ дарить пріятелямъ вѣрныхъ своихъ портретовъ!

Мы пріѣхали въ Миланъ въ день торжественнаго ¹⁾ празднованія итальянской свободы и воссоединенія Италіи. Всѣ улицы сіяли трехцвѣтными флагами; изъ оконъ вѣяли разноцвѣтныя ткани. Въ Миланскомъ соборѣ слушали мы великолѣпную обѣдню съ двумя органами и лучшею въ мірѣ пѣвчею. Миланскій соборъ я вижу въ другой разъ, но какъ будто до сихъ поръ не видѣлъ. Это чудо изъ чудесъ. Онъ подавляетъ изяществомъ, богатствомъ и грандіозностью архитектуры. Искусство здѣсь какъ будто усиливается взять въ душъ человѣческой перевѣсъ надъ впечатлѣніями, которыя дѣлаетъ итальянская природа: мы видѣли тысячь десять народа, собравшагося въ церкви. Много пріятныхъ лицъ, но ни одной красавицы: это странно! Ни одного лица такого, какимъ Богъ одарилъ Васъ (жаль только, что Вы не знаете цѣны этому дару). Въ Швейцаріи женщины вовсе бѣдны красотой. Впрочемъ понятія о красотѣ различны: я по пальцамъ пересчитаю всѣхъ красивыхъ женщинъ, какихъ я видѣлъ въ жизни, а другіе кричатъ безпрестанно: прелести! прелести!—Не хорошо

¹⁾ Закреслено: торжества годовщины. І. К.

быть очень разборчивымъ. Живешь на свѣтѣ точно въ безлюдной пустынѣ. Но природа, Боже, какая здѣсь природа! Голова идетъ кругомъ—такія чудеса! Знаете ли Вы стихъ Пушкина (вѣрно, не знаете): «Приблизьте хоть мой гробъ къ Италиі прекрасной». Аминь.

XI

Ея Высокоблагородію Параскевіи Ѳеодоровнѣ Г л ѣ б о в о й.
Въ Нѣжинѣ. Въ домѣ священника Успенской церкви.
Получ. 3 августа. [Помітка дати зроблена другою рукою. І. К.]

Одесса. 1861, іюля 29 ст. ст.

Окаянный врагъ рода человѣческаго похитилъ у меня паспортъ. Сего ради я воротился скорѣе въ Россію, нежели предполагалъ, взявши видъ у консула, на Дунаѣ. Очень хотѣлось бы повидаться съ Вами, но, какъ подумаю, что долженъ для этого очутиться въ гнѣздѣ шипящихъ змѣй, то и сердце холодѣетъ. Не лучше ли продолжать начатыя сочиненія и въ то время, когда люди изоощряютъ на моемъ имени языки свои, тихо наслаждаться недоступнымъ для нихъ удовольствіемъ. За границей я много читалъ, видѣлъ и думалъ. Теперь хочется писать. Зачѣмъ себя мучить, когда такъ легко предать забвенію всѣхъ своихъ клеветниковъ и всею душою отдаться своему дѣлу? Я не могу не чувствовать, какая атмосфера меня окружаетъ, и это отравить для меня всѣ удовольствія, какія случайно выпадутъ на мою долю. Жизнь и безъ того коротка. Зачѣмъ же подвергать ее томленію, котораго возможно избѣжать? Да и что я привезу Вамъ, кромѣ тоскующаго сердца? Зачѣмъ намъ видѣться? Какую радость я вынесу изъ свиданія? Напередъ знаю, что въ итогѣ останется одна печаль. Не лучше ли жить въ томъ мірѣ, въ который нѣтъ доступа людямъ съ прокаженными языками? Уже отъ одного этого письма мнѣ дѣлается больно. Что же было бы, еслибъ я поѣхалъ въ Черниговъ? Можетъ быть, я отрекусь и отъ остальной Малороссіи. Жаль только несчастнаго народа. Его будущность можетъ быть великою. Одна эта мысль привязываетъ меня къ Малороссіи.

На Дунаѣ нашель я новаго поэта украинскаго. Еще живетъ, еще дышетъ свѣжею силою этотъ народъ, разбросанный невзгодами на многія тысячи верстъ. Жаль его, и поэтому жаль навсегда оставить Мало-россію.

Не сѣтуйте на меня. Мнѣ такъ лучше. Зачѣмъ же, изъ-за воображаемыхъ радостей (на дѣлѣ ихъ [вовсе нѣтъ] пускаться на несомнѣнныя [тяжелыя] страданія? Вамъ будетъ больно читать это письмо, но когда бы я пріѣхалъ, то видѣть и слышать меня было бы больнѣе. Я совсѣмъ не гожусь для общественной жизни. Мнѣ остается только уединеніе и трудъ. Если я поѣду куда, то развѣ въ такія мѣста, гдѣ меня вовсе не знаютъ,—и то для того, чтобъ видѣть кроткую природу украинскую и встрѣчаться съ разнообразными простонародными личностями; но вѣрнѣе, что я займусь плотно работой мѣсяца два и уѣду въ Петербургъ для иныхъ трудовъ. Пишите ко мнѣ прямо на мое имя въ Полтаву, и только. Ваше положеніе меня интересуетъ. Грустно, а хочется знать и самое грустное.

XII

[Без адреси. І. К.]

Спасибі, що готові бути и далекимъ моімъ другомъ, коли не можна бути близькимъ, бо й справді не можна.

Ету истину Вы доказали на станції за Нѣжиномъ. Вы повиновались доброму чувству, забывъ о всѣхъ мечтахъ, основанныхъ на одной жаждѣ какого-то неопредѣленнаго счастья. Письмо Ваше для меня дорого, но оно больше относится къ Вамъ, чѣмъ ко мнѣ. Воображеніе Ваше хранитъ какой-нибудь счастливый моментъ и распространяетъ его на всю мою жизнь, а жизнь моя самая суровая, далекая отъ того, чѣмъ Вы ее воображаете. Уже давно нѣтъ у меня тѣхъ глазъ, которыя представляются Вамъ по воспоминанію чѣмъ-то особеннымъ. Я могъ посмотрѣть на Васъ молодымъ, мечтательнымъ взглядомъ. Но съ того времени прожилъ я сто лѣтъ, и все передо мной затмилось, все, о чемъ восторженно мечтаетъ молодость. Ищу одного покоя для своихъ работъ. Кто меня понимаетъ и любитъ,—а такихъ почти нѣтъ,—тотъ долженъ освѣдомляться обо мнѣ, какъ о старомъ пасичникѣ, охладѣвшемъ къ волненію семейныхъ интересовъ и только по праздникамъ навѣщающемъ почти чужихъ для него родичей, за неимѣніемъ лучшихъ друзей,—освѣдомляться и только. «Ще старій живъ; топчетця собі по пасіці; не займайте ёго; нехай доживає віку та Божу бжолу розвѣдуть». Такъ и обо мнѣ каждая добрая душа должна говорить; но такихъ душъ я знаю слишкомъ мало. Меня представляютъ Богъ знаетъ чѣмъ и требуютъ отъ меня невозможнаго. Я свое дѣло сдѣлалъ. Его продолжаютъ волею и неволею другіе. Моя жизнь должна быть посвящена спокойнымъ трудамъ, соотвѣтствующимъ заданной мною самому себѣ задачѣ. Я долженъ удалиться отъ всякаго кружка, гдѣ слишкомъ сильно шумятъ, отъ всякой встрѣчи, съ которою связаны тягостныя впечатлѣнія. Такъ я и дѣйствую. Кто ко мнѣ близокъ, тѣхъ я отъ себя не отталкиваю; но даю себѣ право удалиться отъ нихъ куда мнѣ вздумается во всякую минуту и даже, находясь въ ихъ обществѣ, ограждать себя молчаніемъ, какъ глухою стѣною. Того ли Вы во мнѣ искали? Вся жизнь состоитъ изъ ошибокъ и увлеченій призраками. Я пользуюсь знаніемъ жизни настолько, чтобы не предаваться мечтамъ о счастья внѣ самого себя. Хорошо понимать вещи, честно чувствовать и желать людямъ пользы, ничего отъ нихъ за то не требуя—вотъ единственное счастье. Все прочее на мигъ, а послѣ сладкаго мгновенія, душевная пустота и тоска.

Теперь работаю въ публичной бібліотекѣ для лѣтнихъ трудовъ моихъ. Хотѣлъ было ѣхать скоро на Україну, да увлекся чтеніемъ и выписками. При томъ же по правдѣ сказать на всякую минуту удовольствія въ Украинѣ воображенію моему представляются цѣлые часы, часы самыхъ непріятныхъ ощущеній; такъ что я ничего не выиграю, ни проиграю поспѣшностію и медленностію выѣзда. Всѣ мѣстности для меня почти равны, гдѣ есть деревья; всѣ люди почти одинаковы, гдѣ есть тихая комната. Одинъ ли я поѣду или вдвоемъ, въ этомъ не такъ много разницы, какъ со стороны можетъ казаться. Разъ навсегда понявъ, что каждый живетъ для себя, я сдѣлался хорошъ со всякимъ, кого обстоятельства заставляютъ быть вмѣстѣ со мною. Развѣ одна память прошлаго дѣлаетъ для меня разницу въ людяхъ. Да, прошедшее для насъ незамѣнно ничѣмъ. Поэтому для меня никто ужъ не можетъ быть Хильчевскимъ, напримѣръ, хоть бы

былъ и лучше его. Галаганы добрые люди въ обыкновенномъ общежитейскомъ смыслѣ; но я не люблю Григорія Павл. за его сухую, скупую, непоэтическую натуру. Особенно добраго онъ не способенъ сдѣлать, а дурное, смотря по его панскимъ обстоятельствамъ, очень и очень способенъ.

Пробуду здѣсь еще до мая, а въ началѣ мая намѣренъ поѣхать въ Полтаву и тамъ займусь нѣкимъ трудомъ мѣсяцевъ яко три и четыре, послѣдидже хочу тещи путь во иныя страны освѣженія ради главы моя и лѣпости многія.

Не забывайте меня; пишите ко мнѣ; останьтесь всегда моимъ другомъ, не смотря на время и пространство. Что касается до меня, то я не могу, по своей натурѣ, быть къ Вамъ инымъ, чѣмъ былъ до сихъ поръ? Что меня удерживало, то и удерживаетъ отъ поѣздки въ Черниговъ. Нежеланіе встрѣчаться съ людьми, которые въ глаза одни, а за глаза другіе. Такихъ людей много и въ Полтавѣ; но тамъ у меня есть убѣжище, ни для кого недоступное. Тамъ у меня книги и бумаги; тамъ я могу спокойно работать и дышать древесною прохладою. Притомъ же въ Полтавѣ національный элементъ процвѣтаетъ. По любви къ родному языку, Полтава въ сравненіи съ Черниговомъ—Аѳины. Словомъ, кромѣ Полтавы, некуда мнѣ ѣхать для спокойнаго труда; а для меня необходимо быть возможно спокойнымъ при литературныхъ занятіяхъ.

Марта 6, 1862. С. Петербургъ.

Вашъ П. К.

XIII

Апрѣля 6, 1862. СПб.

Ничего не можетъ быть милѣе тѣхъ отношеній, въ какихъ мы теперь находимся. Видаясь такъ часто въ те[че]нныя двухъ недѣль, мы пода[ва]ли поводъ къ самымъ нелѣпымъ толкамъ. Все препятствуетъ намъ быть ближе; а если бы и не было внѣшнихъ препятствій, то одна любовь моя къ уединенному труду вѣчно бы насъ разлучала. Отъ жизни я не того требую, чего Вы; но къ чему входить въ этотъ предметъ, когда я долженъ былъ уважить Вашъ долгъ, глубоко Вами сознаваемый, къ человеку, безъ Васъ безпомощному? Если я въ ту пору, находясь подъ недавнимъ очарованіемъ, такъ твердо покорился своей судьбѣ, то можете судить, что сдѣлалось съ моей рѣшимостью ког[да] ничто не мѣшало мнѣ [об]судить здраво мое и Ваше положеніе. У меня тоже есть обязанности, отъ которыхъ не могутъ освободить меня никакія огорченія; у меня есть воспоминанія, святыя для меня,—ихъ нельзя забыть, нельзя перестать уважать. Вотъ почему и деньги и услуги предлагаются мною такъ точно старому моему другу, какъ и съ Вашей стороны Вашему. Лично я остаюсь свободенъ въ своихъ душевныхъ дѣлахъ. Никому до нихъ нѣтъ дѣла. Я одинъ и вѣчно буду одинъ? Лучшая часть моего существа принадлежитъ литературѣ, какъ сред[ст]ву дѣйствовать благотвор[но] на общество. До сихъ поръ я мало сдѣлалъ и, можетъ быть, сдѣлаю мало; но я знаю, что это малое по моей смерти поведетъ къ великому. Въ Петербургѣ мнѣ надо остаться до мая. Въ первыхъ числахъ мы выѣзжаемъ в Полтаву. Тамъ я займусь работою, которой здѣсь не могъ бы выполнить безъ садового воздуха и купанья. Не знаю, какъ долго просижу на мѣстѣ. Пишите ко мнѣ о себѣ, здоровы ли Вы, лучше ли Вамъ на свѣтѣ и проч. (Адресовать просто въ Полтаву, на мое имя). Я буду увѣдомлять Васъ о себѣ. Можетъ быть, когда-нибудь

и свидимся; но къ чему? Намъ тяжело видѣться, т.-е. мнѣ, при всей внѣшней холодности моей. Все, ч[то] чувствовалось и говорилось, оставило во мнѣ ¹⁾ самые тяжелые слѣды. Какъ-то оно вышло безобразно, вовсе не похоже ни на Васъ, ни на меня, потому что все кругомъ устроено безобразно, и лучшія душевныя движенія по неволѣ принимаютъ формы нелѣпыя. Однимъ словомъ—я желалъ бы, чтобъ этого никогда не было и выкупилъ бы тягостныя чувства самыми радостными и поэтическими минутами. Грустно мнѣ, что Вы страдаете. А я ужъ кончилъ періодъ острыхъ болей и чувствую только глухія. Много, много и безъ того у меня горечи на душѣ. Одна энергія дѣятельности поддерживаетъ меня

XIV

Леониду Ивановичу Глѣбову ²⁾.

Увы! именно недостаетъ главы: После Кумейщины. Видно я, понадѣясь на Боборыкина, бросилъ черновую, бывшую у Васъ, въ огонь, а Боборыкинъ разоряется, и я не знаю, существуетъ ли Библиотека для чтенія, или уже прекратилась. Тутъ не добьешься рукописи, когда у человѣка все пошло къ верху дномъ. Если Б. для Чт. издается, справьтесь, начиная съ майской книжки 1864, не напечатана ли моя статья; тогда бы я успокоился, а то придется писать вновь по источникамъ. При моемъ отъѣздѣ изъ Петербурга, Боборыкинъ проваливался какъ пошлый господинъ, взявшійся не за свое дѣло, и избѣгалъ встрѣчи съ людьми, которымъ онъ долженъ—въ томъ числѣ и со мною.

Я бы писалъ ворожать, а не ворожать или ворожить (последнее особенно непріятно). Должно въ глаголахъ сохранять окончаніе ити потому что такъ говоритъ большая и лучшая часть Украіны (въ широкомъ смыслѣ, и Червоная Русь. Всѣ формы, употребит. тамъ и не противныя духу языка должно заботливо поддерживать, потому что въ настоящее время дальнѣйшая обработка языка у насъ почти приостановлена, а в Галиціи молодежь и лучшіе умы энергически надъ нимъ работаютъ, принявъ за основаніе то, что у насъ до сихъ поръ сдѣлано.

Мы приняли систему правописанія фонетическую, а не этимологиическую, и знаменитые филологи европейскіе насъ одобряютъ. Законъ словопроизводнаго изображенія словъ уже не уважается, какъ прежде. Молодая литература не должны ими стѣсняться. Дѣло при томъ же идетъ о выраженіи звуковъ, какъ слышитъ ихъ ухо, что весьма важно при нынѣшнихъ обстоятельствахъ. «Правильное» письмо заведетъ насъ Богъ знаетъ куда. Мы сами себѣ правило—въ этомъ наше преимущество, которымъ надо пользоваться.

Да сохранить Васъ Господь Саваофъ отъ писанія сердце съ добромъ!

Пишите кишеня, не обращая вниманія на ляцкій языкъ, который много позагинавъ намъ карлючокъ изъ нашего хворосту. Половина польскаго лексикона основана на нашихъ словахъ, усвоенныхъ древними ляхами при главномъ содействіи и почти предводительствѣ нашей братіи.

¹⁾ Закреслено: впеча[тлѣнныя]. І. К.

²⁾ Цей лист не має відношення до душевної трагедії П. Куліша, але подає матеріали до його наукових шукань і де-які риси до виявлення його громадського обличчя, як і наступний лист. І. К.

Мы когда-то сослужили такую службу польскому языку, какъ въ XVIII и XIX вѣкѣ московскому, теперь намъ слѣдуетъ поступать по пословицѣ.

Je prends mon bien partout où je le trouve. Корень слова кишені в словахъ: кишка, кишитъ.

Паці—паць, а не пацівъ.

Номись очень придерживается своего мѣстнаго говора, чего не слѣдуетъ дѣлать, ато мы никогда не соберемъ воедино нашего розшматованого языка, всячески попсованого.

Приѣхать мнѣ нельзя, во первыхъ, потому, что я постоянно занятъ исторіей (а эта работа требуетъ непрерываемаго удерживанія въ умѣ длиннаго ряда крупныхъ и мелкихъ фактовъ), и во вторыхъ потому, что у насъ нѣтъ прислуги. Никто не хочетъ служить ни за какія деньги, довольствуясь собственнымъ угломъ и кой-какимъ вольнымъ житьемъ. Попросите Никод Никод. привезть намъ что-нибудь съ руками, ногами и глазами, говорящее человѣческимъ ямыкомъ и имѣющее столько смысла, чтобъ различать огонь отъ воды. Недавно навернулся кацапикъ съ женою. Мы предлагали 60 р. въ годъ и провизію; просить 144 р. Это непомѣрно дорого для сторожа. Намъ всего нужнѣе существо, которое бы осталось на зиму хранить Піддубень отъ разныхъ скотовъ. Колибъ дідъ да баба! А то, уѣзжая, придется запереть кругомъ домъ и оставить все на произволь судьбы. А деревья въ моихъ глазахъ не имѣютъ цѣны и ничѣмъ нельзя меня утѣшить въ потерѣ самого юнаго изъ нихъ.

Кланяйтесь же и відъ мене тому, хто мене не забувъ.

Вашъ П. К.

1864, іюля 24.

Не оставлю ¹⁾ безъ отвѣта и Вашего вопроса о средствахъ къ сохраненію свѣжести души. Теряйте ее поскорѣе—не старайтесь сберечь: я до сихъ поръ ною от холоду, которымъ повѣяло на хваленую Вами мою свѣжесть души отъ людей, къ которымъ я обратился съ нелѣпѣйшимъ простодушіемъ поэта.

XV

[Без адреси І. К.].

1867, травня 25. Зъ Варшави ¹⁾.

Любезнѣйшій моему сердцу Леонидъ Ивановичъ!

Много разъ помышлялъ я о приглашеніи Васъ на службу въ Царство Польское и все ждалъ лучшаго устройства моихъ служебныхъ дѣлъ, чтобы помѣстить Васъ такъ, какъ слѣдуетъ съ 1864 года, начавъ здѣсь службу съ ничего (т. е. безъ жалованья), я все шелъ вгору—и цѣль моя относительно Васъ приближалась ко мнѣ съ каждымъ полугодіемъ, съ каждымъ мѣсяцемъ. Но когда она сдѣлалась уже почти удободосигаемою, вдругъ все разстроилось. Съ удаленіемъ моего главнаго директора кн. Черкаскаго, я очутился среди завистниковъ и недоброжелательныхъ людей безъ всякой опоры. Меня могли бы удалить совсѣмъ, но спасло меня мое извѣстное здѣсь трудолюбіе, равное извѣстному въ Черниговѣ безразсудству. Какъ человѣка, способнаго работать за десятерыхъ, меня пощадили; оторвали отъ моего жалованья 562 р. 50 к. и оставили только при 6000 р., состоящимъ при Учредительномъ Комитетѣ, т. е. ничѣмъ. Изъ этого

¹⁾ Бокова приписка на 1с. листа. І. К.

²⁾ Помітка другим почерком Получ. 3 іюля. І. К.

печального розказа. Вы увидите, что теперь, менѣе нежели когда либо, я имѣю вліяніе на вызовъ чиновниковъ на службу въ Царство Польское. Мнѣ поручаютъ то одно, то другое дѣло; но, какъ челоуѣкъ, громко заявившій себя оскорбленнымъ, я не пользуюсь расположенностію сильныхъ міра сего и держусь отъ нихъ такъ далеко, какъ будто живу не въ Варшавѣ, а на хуторѣ. Сколько могу судить, я обязанъ тѣмъ, что не вытѣсненъ отсюда, одному намѣстнику, челоуѣку очень умному и доброму; но разстояніе между нимъ и мною такъ велико, что я долженъ довольствоваться только его благосклоннымъ вниманіемъ. Прочихъ же лицъ, отъ которыхъ зависятъ мѣста, я не могу ни о комъ просить потому, что моя справедливо возмущенная противъ нихъ гордость поставила меня въ холодныя и далекія къ нимъ отношенія. Если и есть между ними челоуѣка два, которыхъ можно бы немножко потормозить въ Вашу пользу, то—или нѣтъ у нихъ подходящихъ мѣстъ, или они лишены возможности исполнить мою просьбу. Притомъ же теперь здѣсь не къ рѣзду йде, а к великодню: многія ¹⁾ должности вскорѣ упраздняются совсѣмъ, вслѣдствіе оканчивающихся реформъ, и почти всѣ мы помышляемъ о возвращеніи во свояси. Едва ли и одинъ годъ прослужу еще въ Царствѣ Польскомъ: такъ близко закрытіе учредительного Комитета. Тогда, взявши ноги на плечи, съ облегченнымъ сердцемъ пошкандыбаю въ хуторъ. Положеніе мое здѣсь весьма для меня тягостно, не смотря на то, что я получаю 4500 р. ординарнаго и 1500 р. экстраординарнаго жалованья. А могъ бы я—при извѣстныхъ комбинаціяхъ—помѣстити Васъ въ Варшавѣ, якъ у Бога за дверима! Не для фразы говорю Вамъ, что это было постояннымъ моимъ желаніемъ. Любовь и неприязнь къ людямъ такъ неизмѣнны у меня, какъ зрѣніе, слухъ и прочее, а я Васъ любилъ даже и тогда, когда, можетъ быть, Вамъ казалось, что я вовсе Васъ не люблю.

Зачѣмъ такъ долго не писалъ къ Вамъ? И на это есть причины. Къ инымъ пишу, любя ихъ несравненно меньше, а къ Вамъ не отозвался ни разу. Въ одной книгѣ прекрасно сказано, что лучшее изъ блаженствъ загробной жизни будетъ состоять въ возможности открыть передъ всѣми все сокровенное, что ни таится въ сердцѣ. Но это, разумѣется, только алгебраическая выкладка, для опредѣленія противоположнаго состоянія нашей души. Довольно, довольно объ этомъ!

А яку я собі гарну хату збудую, якъ вернусь на Україну! Сиджу собі тутъ, сиджу та сумуючи и намаляю часомъ на папері свій новенький будиночокъ—і весело стане на серці, наче вже я по тому будинкові походжаю та наші старосвіцькі думи почитую. Оттоді може коли завитаєте до мене старого та заграєте у золоті струни:

«Струни мої, струни золотіі, заграйте міні стиха,
Ачей козакъ нетяжище позабуде лиха»;

або такъ якъ той Палій у Сибірі, що (каже):

Прийшовъ панъ Палій до дому та й сівъ у намиті,

На бандурі виграває: лихо жити въ світі!

Бувайте жъ здорові и Господеві милі, а до мене прихильні. Жіноці Вашій небозі низесенько відъ мене вклонітесь.

Панько Кулішъ.

¹⁾ Закреслено: мѣста І. К.

Допис із-за кордону.

АМЕРИКАНСЬКИЙ КІНО-СВІТ

— Світ в полоні кіна. — Європейські і американські фільми. — Трагедія і банальність. — Друга велика індустрія Америки. — Американські кіно-журнали й величезна популярність кіно-акторів. — Поведінка публіки в Америці. — Творчі фільмів. — Найвизначніші кіно-сили Америки і близькі робітництву. Акторка Назімова про радянську владу. — Характеристика кращих сил. — Чарлі Чаплін, Доугліанс Феєрбенкс, Лон Чені, Мері Пікфорд, Норма Талмедж, Бил Гарт, Бостер Кітон і американський Остап Вишня. — Група акторів й акторок, яких обвинувачують в фінансуванні комуністичного руху і в діланню по вказівкам Комінтерну. — Визначні американські постановщики. — Грифіт, Сесил-де-Мил, Еріх фон Штрогайм. — Каліфорнія, центр американського кіно-світа. — Будова цілих міст і сел. — Кошти одної фільми. Як довго виготовляється фільм? — Платня акторів і акторок. — Казкові суми. Державні податки. — Професійний кіно-рух і розкол. — Оборона класових інтересів. — Письменник Антон Сінклер про кіно. — Марнотратники світа хочуть, щоби всі вірили, що уряд С. Р. С. Р. є урядом дегенератів і кримінальників. — Дворянство і більшовики на американському екрані. — Націоналізація прекрасної американки. — Нова постановка Грифіта — «Америка». — Державні цензори. — Твір Сінклера «Нетри» на екрані. — Промова Сінклера до великих індустріялістів — первородний гріх його. — «Кожний, як тільки захоче» — може стати багатим. Слава багатству! — Мета американського кіно. — Боятися, щоб Америка не стала червоною. — Великі риби поїдають менших. — Гроші, що ростуть на деревах в кіно-лісі. — Немає життєвої правди. — Вирішення проблеми капіталу й праці в кіно. — Що зробили з новели Сінклера кіно-продюценти? — Радіємо з радянської кіно-продукції! — Жалюгідний — український побут на американському екрані. — «Малоросійська принцеса» в Сибіру. — Фільм «Чужинець» і українці, як півдикі плем'я центральної Африки.

I

Кіно полонило цілий світ. Велитенськими кроками поступає воно в своєму розвитку наперед і навіть півдиким племенам Австралії, Азії й Африки не чуже воно сьогодні. Всі класи й стани людськості знайомі з ним. Одні чудуються йому, інші звикли до нього. Але справді цей інтернаціональний театр з кожним роком завойовує собі все більші мільйони глядачів, робить їх часто своїми поклонниками і являється одним з найгрізніших конкурентів «живого» театру.

Кінові пророкують світле майбутнє. Одначе, в сьогоднішніх часах не треба бути й пророком, бо кожен переконується на ділі, що кіно може дати неоцінімі послуги. Що-ж може замінити його силу? Хіба-ж це не велитенське досягнення, коли ви спокійно сидите собі в Києві або Харкові й бачите перед собою життя найглибшої Африки, Індії, Америки, або взагалі подорожуєте думкою по цілому світу і знайомитеся з усіма подробицями його життя? А в науці? Через кіно можна до найменших тонкостей

студіювати розвій рослин, тварин, а в останніх часах навіть працю серця в людському тілі. Не треба й згадувати про величезне виховуюче значіння кіна, бо, як відомо, на це власне звернули особливу увагу в радянських республіках.

До найвищого розвитку в наших часах дійшло кіно в Америці і створило цілком окремий світ. Про цей світ і хочеться мені сказати де-що, що, на мою думку, може бути цікавим для Радянської України, бо про цей дивний, вповитий таємницею та романтикою світ мало відомо не тільки на Україні, але й взагалі в Європі.

В Європі, після імперіялістичної війни, помітно кінотеатральну гарячку, особливо в західноєвропейських країнах. Причина цієї гарячки, це—без сумніву, величезне масове зацікавлення кіном. І Європа напродукувала чимало макулатури. Правда, бувають сильні й викінчені німецькі та французькі фільми, але технічним виконанням вони ніяк не можуть рівнятися американським.

Цікаво порівняти зміст європейських і американських фільм (виключаючи англійські), поминаючи технічну недостачу перших і технічну досконалість других. Європейські кінотеатральні драми мають багато трагізму, який, звичайно, тягнеться через цілу драму і закінчує її. Але це й подобається європейцям. Вони люблять трагізм, вміють глибоко перейматися ним, вміють глибше, ніж американці, відчувати його. І ця любов до трагедії відбивається чи не на всіх європейських фільмах.

В американських фільмах ви ніколи не знайдете трагічного закінчення. Взагалі фільми, які родяться в англо-саксонському світі, мають всі один лагідний кінець, заокруглений великою несподіванкою, радістю і обов'язково гарячим поцілунком закоханої пари. Розуміється, публіка, після такого закінчення, ніколи не виходить з театру з похмурим обличчям. Вона щаслива, що все закінчилося гаразд, без трагедії. Дивне диво! Люде, що є свідками найбрутальнішого насильства, найбільших трагедій і надзвичайного визиску людської праці в золотій Америці,—не терплять трагедій. Вони захоплюються кров'ю, є фанатичними поклонниками брутального спорту-боксу і впадають в екстаз від вигляду окровавленої побитої людини¹⁾,—але люблять мирний кінець. Однак—в Америці знайдете «свату» біблію скрізь, де й не хочете, з біблією під подушкою спить кожен більший і менший злодій, але це не заважає йому займатися найбруднішими справами. Увесь грубий обман Америки прикритий чистою—зірчастою плахтою «демократизму». Найбрутальніша картина має свої пристойні, традиційні рямці.

В справі постановок так само є значна різниця поміж європейськими і американськими фільмами. Європейські кіно-постановки менш тенденційні, як американські. В минулих роках Європа дала грандіозну інсценізацію «Праці» Еміля Золя, його-ж «Землю», твори Гавптмана, Ібзена, Достоевського й інших. Америка-ж не зважиться на таке. І в останніх роках європейське кіно повільно революціонізується. Бачимо нові декорації, далекі від старих, зустрічаємо нові типи. Американські-ж постановки міцно тримаються реалістичної форми. З технічного боку вони дійшли великих досягнень, але по-за тим залишаються на старих позиціях.

¹⁾ «Суд Лінча», що, за останніми описами в московському журналі «Прожектор» й досі поширений в Америці. (Прим. ред.).

II

З усіх індустрій в Америці на першому місці стоїть тяжка (залізна), а на другому—кінотеатральна. Вже з цього можна уявити собі цього велитня, що між иншим є так само одною рукою ситого американського капіталу. Але недостає мені слів описати велитенську популярність кіна і кіно-акторів на американській землі. Для прикладу: коли вам цікаво довідатися, де й коли народився якийсь актор, яке його минуле, чи жонатий він, чи розведений, де зараз живе і скільки бере грошей на тиждень,—вам потрібно спитатися малої, навіть робітничої дитини і вона все докладно розкаже вам. Купите в крамниці коробку цигарок, то обов'язково знайдете в ній портрет кіно-актора або акторки, з коротким життєписом. Захочете мати в себе цілий альбом фотографій улюбленого актора чи акторки, то потребуєте тільки написати листівку до них і вони даром вишлють вам. Захочете довідатися, над якими новими фільмами працюють в Каліфорнії, що нового в кіно-світі, хто з ким одружився, розвівся або як виглядають зокола і всередині помешкання акторів, в кого з акторів народилася дитина і як її звуть та як виглядає вона—купуєте дешевий, розкішно виданий кіно-журнал, в якому все знайдете. Ці кіно-журнали розходяться в мільйонах примірників і не читає їх хіба незначне число чужинців в Америці. Головніші з журналів це: «Classic», «Screenland» (Країна екрану), «Motion Picture», «Movie Weekly» (Пухливий тижневик), «Photoplay» (Фото-гра), «Picture Play» (Кіно-гра) і інші. Виходять вони у великому об'ємі 2—3 місяці наперед. Наприклад, в серпні можна вже купити № за листопад. Робиться це тому, що журнали широко розходяться не тільки по цілій Америці, але й по цілому світу і необхідно задержати їх «свіжість». (Американська практичність). З самих анонсів в одному номері такого журналу буває 30—50 тисяч доларів прибутку. Розуміється, журнали ці можна купити скрізь—починаючи з вулиці або залізниці і кінчаючи аптекою. Видання розкішне, багато ілюстроване, ціна маленька, приступна для кожного.

Поведінка публіки в американських кінотеатрах цілком инша, ніж в європейських. В Європі публіка спокійна, урівноважена. Вона пильно стежить за дією на екрані, вглиблюється думками, переживає все, навіть плаче. Але все це спокійно, стримано. Так і видається, що глуха темінь залі придавлює своєю святочною тишиною завмерлу публіку, яка так само спокійно виходить із театру, як і приходить.

В Америці инакше. Публіка бере живу—голосну участь в грі акторів на екрані. Появу актора-любимця, актора-оборонця правди зустрічають оплесками. Появу актора, що виконує роль підлого, безхарактерного типа—висвистують, тупають ногами так, ніби перед ними був не мертвий екран, а дійсна життєва подія. Взагалі публіка в американському кіно галаслива, шумна і рідко буває так святочно настроєна, як європейська. Між иншим вона наперед певно знає, що найстрашніша трагедія на екрані «благополучно» закінчиться, бо инакше в Америці й бути не може.

Відомо, що американська кіно-продукція—в руках капіталістичних трестів, а трести ці складаються зі зразкових громадян-демократів». І фільми виходять в світ такими, які потрібні продуцентам і державі. В Америці просто неможливо або дуже-дуже тяжко побачити європейську фільму, крім англійської. На американських фільмах кожен робітничий «бунт» чи навіть страйк представлені звичайно в брутальний спосіб. Американське

кіно не виходить по-за рямці своїх буржуазно-демократичних принципів і намагається виховувати широкі маси по-своєму. Про це в подробицях я згадаю в кінцевому розділі своєї статті, а тут тільки зазначу, що часто бувають випадки, як особливо молоді злочинці перед американським судом заявляють, що до злочину довело їх кіно, бо з кіна вони навчилися красти, вбивати, насилувати. А вже чи не всі злочини дітей (не бідних, а багатших), що в Америці зараз на денному порядку, — треба завдячувати вихованню кінотеатру. Крім цього, — вщеплювання крайнього буржуазного патріотизму, ненависти до «нижчого» класу («багатцем може бути кожен, хто захоче»), самовідреченості в ім'я капіталізму і рабства та окори перед сильнішими — це теж діло американського кіно. В Америці, як ніде інде, кіно сповняє велику виховавчу роль, розуміється, по бажанню буржуазії.

III

Де-які з акторів, це — білі круки в американському кіно-світі. Найбільш популярні з акторів і акторок в Америці без різниці їх переконань це: Чарлі Чаплін (уроженець Англії), Рудольф Валентіно (італієць), Доугліанс Феєрбенкс (американець), Реймон Новерро (мексиканський іспанець), Лон Чені (американець), Бил Гарт (американець), Томас Мієн (американець), Чарлс Рей (американець), Виліям Фарнум (американець) і в комедії: — Бостер Кітон, Гарольд Лойд та Вил Роджерс, Мері Пікфорд, Норма Талмедж, Ліліян Гиш, Глорія Свансон, в трагедії: — Мей Марш та оригінальна в комедії Мейб'л Нормант.

Ця група своїм великим таланом висунулася на перше місце з тих тисячів менших і більших акторів та акторок американського кіно-світа. І власне в цій талановитій групі є дуже цікаві для нас типи.

Дуже великою популярністю користувалася в Америці талановита акторка Ала Назімова, уроженка України (з Одеси), вихована в Швейцарії. Своєю прекрасною грою була вона вибілася на перше місце, але вже два роки не бере участі в кіно і американська публіка по сьогодні тужить за нею. Цікаво, що ця славна Назімова ще й тепер час від часу друкує короткі статті в робітничому англійському журналі (в Шікаго), а між иншим в одному з них («Soviet Russia Pictorial» — «Радянська Росія в ілюстраціях» за листопад 1923) помістила статтю, в якій виразно зазначає, що радянська влада на землях бувшої Росії є владою переважаючої більшості населення. — «Я дивуюся» — пише Назімова — чому американському народові так тяжко зрозуміти народи бувшої Росії, які в революції здобули собі волю?»... Назімова ніколи не виступала як російська патріотка, бо — вихована в широкому світі — вважала себе космополіткою, що й тепер підкреслює, хоч з гордістю зазначає, що вона уроженка Одеси, та що там і досі живе її матір. Але повірте, що таке становище американської кіно-акторки, яка користується величезною популярністю і ставиться прихильно до окричаної й опльованої влади робітників і селян — в Америці незвичайне.

Де-що подібна доля уроженки колишньої російської Польщі, знаменитої танцюристкы і драматичної кіно-акторки Ольги Петрової, якій лікарі заборонили грати в кіно через недугу очей. Сьогодні Петрова танцює у водевілях Америки, але політичне її обличчя невідоме.

Окремо стоїть акторка Катерін Мек Доналд, яку вважають найкращою жінкою Америки. Виступає в драмі, але гра її нічим не одмітна. Ролю грає краса.

Високо цінять в акторському світі славну трійку — двох братів з сестрою: Джана, Лейонела і Етел Берімор. Всі троє грають і в кіно і в «живому» театрі.

Оригінальною в драмі буває прекрасна танцюристка Мей Моррей, яка між иншим в одязі української дівчини чудово витинає козачка.

Чутлива Джейн Новак своєю грою в більших фільмах звернула на себе увагу чехів і українців. Одні й другі твердять, що вона вийшла з їх народу. А Джейн грає собі далі, бере сотні тисяч доларів і їй байдуже. Відомо тільки одно, що вона народилася в Канаді, в провінції Мантітобі, густо заселеній українцями-емігрантами. Правдоподібно батько її був чехом, а мати україною, або навпаки. Але гарній Джейн до цього ніякого діла, а нам тим більше.

З молодших акторів вибивається в драмі на чільніше місце молодий ще Ричард Бартолемес.

Цілком окрему групу творять маленькі актори-діти, серед яких на першому місці стоїть славний хлопчик Джекі Куген. (На екран вивів його Чарлі Чаплін). Хто бачив малого Джекі в драмі «Кид» (Дитя), той ніколи не забуде його. За ним йде маленька дівчина Бейбі Пері, опісля веснянкуватий Веслей Беррі і ціла дитяча група, яка ставить окремі дитячі п'єси, переважно чудові комедії.

Десь до кінця 1922 року користувався широкою популярністю в комедії старший актор Роско (Феті) Арбок'л. Але після того, як в п'яному стані згвалтував одну з молодших акторок, яка й померла, його збойкотували в цілій Америці і перестали показувати та продукувати його фільми. Відійшов Феті в забуття. Пробував виступати в Японії, але й там не поведлося йому. Бойкот сягає й на далекий Схід.

На першому місці між цими кіно-«зорями» й кіно-«місяцями» Америки, а по правді цілого світу, стоїть, без сумніву, оригінальний й загально улюблений Чарлі Чаплін, (одначе досить сказати тільки «Чарлі» і кожний знатиме, про кого мова. На світі тільки один Чарлі). Писати про нього тяжко, необхідна ціла студія на це. Бо Чарлі, це — один з тих, які з'являються тільки раз. Не було перед ним подібного, не буде й після нього. Його надзвичайно природна гра, гра в півтони руху, незрівняна, глибока своїм змістом — мимоволі захоплює кожного. Це один з тих, якого люблять мільйони і ненавидять мільйони. Він так само невимушено стьобає багатом буржуазію в обличчя, як невимушено грає. Просто, звичайно, а так незрівняно. Та Чарлі не тільки актор-артист. Чарлі реформатор, Чарлі чутливий кіно-творець пролетарського побуту. Чи можна уявити собі Чарлі в іншій ролі, як не бідного — поневірюваного чоловіка-працьовника? Ні! На ньому все один й той самий брилик, одні — порвані черевики, один — тоненький ціпок. А Чарлі вміє сміятися і вміє плакати, і вміє заставити навіть холоднокровного, мрячного американця сніятися крізь сльози. Сміється Чарлі жовчею серця до тих, в яких на язиці справедливість, а на ділі визиск, погорда й обман до працюючих, убогих. Чарлі вміє вивести страшну нужду пролетарської сім'ї, тяжку поневірку бідних емігрантів, вміє висміяти буржуазне сімейне життя, попів, поліцаїв з цілою «демократичною» владою. Бо Чарлі є рівночасно й автором своїх незрівняних комедій. Ніхто ще не посмів в Америці вивести

на екран гнилизну капіталу і його сваволю так, як Чарлі. Ніхто не зумів ще сцентралізувати в собі таку силу руху й багатства гри, як Чарлі. Бо це перший і останній наскрізь оригінальний Чарлі. Тому не диво, що на його фільмах в американських містах, де є сотні-тисячі кінотеатрів, бувають черги. Не дивниця, що за вітринами крамниць так в Америці, як і в Європі ви знайдете статуетки Чарлі, шоколад, папір до писання з його портретом і т. д.

В останніх роках Чарлі дуже й дуже рідко появляється на екрані. За ним тужать, його виглядають, а він не виступає. Він покинув грати в капіталістичному тресті і оснував власну кіно-студію, в якій є директором-режисером, і виготовлює фільми, хоч сам, як актор, не бере в них участі. Вміє підбирати сюжети, вміє підбирати типи, вміє знайти їх серед сірої маси так, як славного Джеккі Кугана. Чарлі довго-довго житиме в пам'яті широких мас. Він свідомий цього, хоч самий безпретензійний, скромний.

Доугліянс Феєрбенкс, це—бодрий, здоровий чоловіча. В ньому зосереджений рух і сміх, невимушений, переможний сміх. Вміє він так зручно переплигувати з місця на місце, з дерева на дерево, що видається, наче ця людина ціла з резини. Його ролі—оборонця поневолених, покритих джених. І ніколи на екрані ніхто ще не забив його, бо Феєрбенкс, це втілення певної перемоги, непоборної сили. Він любить зручно прикласти панові до грудей гострий кінчик лицарської шпаци і висміяти його і помірятися з ним силою. Вміє вітром мчатися, як помсник за кривду невинних мас, вміє бути незрівняним «Розбійником Гудом», або підпільним борцем за волю— «Зором».

Лон Чені—незвичайно оригінальний актор. Його можна побачити тільки в ролі каліки, упослідженої природою бідної людини. У нього все добре серце, чутливе, але над ним вічні посмішки, глузування. І Лон Чені на екрані все нещасний, жалюгідний, бідний. Правда, буває він безщадний, грізний, але це розпач людини-каліки, яка вкінці бажає, щоби усі були такими нещасними. Надзвичайно природною грою вміє Лон Чені цілковито захопити глядача і довести йому страшну трагедію бідних, нещасливих, з природи калік. Просто годі уявити собі, що Лон Чені в буденному житті цілком нормальної будови тіла. На екрані він буває без ніг, без рук, кривим, паралітиком, з покривленим обличчям і страшними—божевільними очима—і ви ніколи не доглянете в ньому найменшого руху, який зраджував-би його нормальність. Мало цього. Лон Чені, уроженець Нью Йорку, вміє так прекрасно виконувати роль бідного китайця-прачкаря, що ви не повірили-б, що він син білої раси.

Мері Пікфорд—дружина бадьорого Феєрбенкса, це—та незгасаюча зоря, про яку співають в Америці пісні і яка являється у сні дітям і дорослим. Хороша «наша Мері» (так і звуть скрізь її) може бути бідною дочкою риболова, робітника, селянина. Ніхто не може дати такого вірного типа бідної ірландської або шотландської дівчини, як Мері. Грає вона так, що глядач простягає до екрану руки, а після театру гомонить ціла юрба: «Мері! Мері!».

Норма Талмедж—буває буйною пересиченою дочкою капіталу і відкриває перед глядачем звиродніння капіталістичної класи. Рідше можна побачити її в ролі дівчини-робітниці, хоч буває.

Віл Гарт—оборонець справедливості. Часто йде він аж по-за «демократичні» закони Америки і своїм твердим характером та безоглядністю

в боротьбі з насильниками, а також дуже природною грою, здобув собі великі симпатії. Але в останніх часах він покинув кіно

В комедії на видному місці стоїть оригінальний і незвичайно сміливий Вил Роджерс, який є самотнім актором-політиком в американському кіно світі. Це американський Остап Вишня. Його комедії мають все класовий підклад і полягають головним чином в сарказмі на політичні теми. Своїм радикалізмом Роджерс займає цілком окреме місце в кіно.

Бостер Кітон — один з кращих комедіантів, з якого публіка сміється до сліз, але на його обличчю ще ніхто не бачив посмішки. Обличчя його на екрані кам'яне.

Це були-б головніші і цікаві для нас актори й акторки. Більшість з них належить до тої групи, яка не тільки своїм великим таланом виділяється від тисячної акторської маси, але й своїм радикалізмом. В 1922 році буржуазна американська преса пробувала провести кампанію проти радикальніших акторів і акторок, яким закидувала найненависніші прикмети для буржуазії — більшовизм. Писалося в той час, що вони є знарядом більшовицької пропаганди, фінансують комуністичний рух в Америці і одержують інструкції від Комінтерну. Звичайно, на все це буржуазна преса не мала ніяких доказів, але її метою було викликати недовіря до найкращих і разом, по її думці, найнебезпечніших акторів та акторок і цим способом збойкотувати їх. Та в цьому випадку всесильна буржуазна преса не досягнула бажаних успіхів. До цієї пам'ятної групи належали: на першому місці Чарлі Чаплін, якого обвинувачували ще в тому, що він не пішов на імперіалістичну війну; далі: Доугліанс Феєрбенкс, Еріх фон Штрогайм, Чарлс Рей, Вил Роджерс і з акторок Мері Пікфорд, Норма Талмедж і Мері Гарден, найбільш популярна американська оперова співачка.

Хоч кампанія буржуазної преси проти цієї групи згодом притихла, але подія була незвичайною. По сьогоднішній день ця група хоч-би своєю участю в виставах з класовим підкладом звертає на себе особливу увагу в Америці. Не так давно, бо тільки перед двома місяцями прошуміла в американській буржуазній пресі вістка про це, що Чарлі Чаплін, Мері Пікфорд і Доугліанс Феєрбенкс мають намір відвідати Радянські Республіки.

Сьогодні Чарлі, Мері, Доугліанс і Норма Талмедж мають вже свої власні кіно-студії і виготовляють нові фільми напів незалежно від капіталістичних кінотрестів. А по правді вище згадана група, яку обвинувачувала буржуазія в ненависному радикалізмі, заслуговує більшої уваги від нас.

IV

З постановщиків кіно-п'єс в американському кіно-світі на першому місці стоїть Давид В. Грифіт, творець колосальних масових постановок. Вважають його найбільшою режисерською силою світа. В де-яких його постановках виступають десятки тисяч людей, а головне, що ці маси, під вмілим керівництвом Грифіта, виконують свої ролі так, як справжні артисти.

Першою величезною постановкою Грифіта було «Народження нації». Сюжет: Війна між північними й південними американськими Штатами за часів президента Лінкольна за визволення негрів. В дійсності Грифіт вивів тут расову ненависть і замість поборювати її, ще більше поширив її і з ентузіазмом вивів народження Ку Клукс Клену.

Друга великанська його постановка, це «Intolerance» (Нетолерантність), яка складається з чотирьох частин: 1) з вавилонських часів, 2) з часів Христа, 3) з середньовічних часів Франції і 4) з сучасних часів нового капіталізму. Провідна думка: так давно, як і зараз, серед людей немає толерантності. Підход з точки погляду буржуазного гуманіста.

Інші постановки Грифіта менш помітні, а в останніх часах він цілковито пішов на службу буржуазній класі. При кінці імперіялістичної війни уряди антанти замовили його для виготовлення патріотичних фільмів, наслідком чого й побачила світ його нова постановка: «Серця світа». Для цього їздив Грифіт в Європу, на боевий фронт у Франції, знімав сцени і в лондонському парламенті. Постановка видержана в антантському дусі і наскрізь патріотична.

У великій, одній з новіших постановок *Orphans of the Storm* («Сироти бурі») з французької революції, Грифіт вкінці показав своє правдиве обличчя. Перш за все фільму попереджає передмова, в якій виразно пишеться, що в «Сиротах бурі» доказана брутальність маси і з другого боку жорстокість аристократії, але Америці не потрібний ані більшовизм ані аристократизм, тільки справедливий демократичний устрій. І щоби належно підтвердити свої слова, Грифіт вивів на екран французькі революційні маси в вигляді дикунів, Робесп'єра, як безпощадного горлоріза. Одиною вартісною картиною в цій п'єсі є ще, як революціонери беруть Бастилію. (Варт зауважити, в Європі «Сироти бурі» йшли без американської передмови Грифіта, про що я сам переконався). Революційний робітничий трибунал в Парижі складається у Грифіта з найстрашніших елементів, обличчя яких вказують на уловних злочинців. Словом, Грифіт добре попрацював над тим, щоби відстрашити Америку від революції. І ця постановка була його вершком та рівночасно упадком. Найновіша його фільма «Америка» на 100% патріотична і казенна.

Другим найвизначнішим постановщиком є Сесил-де-Мил. Його постановки відомі тим, що легко доглянути в них класовий підход. В «Male and Female». («Оба поли») виводить він на екран поміняння роль пана з убогим. І чудово доказує панську безрадість в критичному положенні (Решту глядач доповнює собі).

В «Суботу вечером» Де-Мил доказує неможливість споріднення двох протилежних клас, а в «Людській різні» представляє сучасне американське життя, буяння капіталізму.

Окреме місце займає цікавий постановщик Еріх фон Штрогайм — австрійський німець. Перша його фільма, в якій він грав головну роль була: «Сліпі чоловіки», друга «Дурні жінки». В цій останній вивів він тип російського графа, який після війни блукає по Європі і майстерно обманує жінок. Фільму цю заборонили в Сполучених Штатах.

Найновіша фільма Штрогайма це «Greed» (Жадоба), над якою він багато працював і вийшла вона в нього надто велика. Капіталістичний кіно-трест не хоче прийняти такої довгої фільми і нещасний постановщик аж занедужав з цього.

Центром американського кіно-світа є Каліфорнія, місто Лос Анжелос і околиця, а особливо окреме місто Голевуд. (Теж і в Нью-Йорку). Де-які кіно-трести мають тисячі акрів землі, на яких збудовані цілі міста й села. Мають власні залізниці, великі звіринці, кінські заводи. Одним з більших кіно-міст є «Юніверсал Ситі» («Універсальне місто»). Простори цього міста

вартують поперх 5 мільйонів доларів. Будуються на них різні міста, після потреби. Є старий Париж, старий Лондон, Нью-Йорк. Коли потрібно було збудувати великанський собор Богородиці в Парижі, його збудували до непізнання докладно в Каліфорнії. Будують і Монте Карло, французькі й ірландські села. Коли потрібно, то цілі групи акторів й акторок виїждять для знімок в Єгипет, в Європу, Аляску, в Сагару.

Фільми виготовляються довго, часто й поперх року, залежно від їх вимог. (Менші готові за 2-6 місяців). Кошти одної великої фільми виносять до 1.000.000 доларів («Роб Гуд»), а вже найменш 50 до 100 тисяч доларів. Найновіша фільма Доуглінса Феєрбенкса «The Thief of Bagdad» (Злодій з Багдаду) стоїть ні більше ні менше, тільки 2.000.000 доларів.

Чи повертаються трестам ці кошти? Ось малий приклад: В Нью-Йорку вже другий рік безпереривно йде фільма: «Критий вагон» і до цього часу кіно-трест заробив на ній 9.000.000 доларів!

Звичайно, дуже тяжко мати певні відомості про кошти фільмів та взагалі про маєтність американських кіно-трестів, бо все це держать вони в таємниці перед світом. (Американська спекулянтська практичність!) Але можна уявити собі цю окрему, просто казочну, країну вже з того, що в ній працюють тисячі людей, що удержує вона тисячі тресованих звірів (коней, слонів, верблюдів, собак, вовків, левів, тигрів, крокодилів і т. д.), та будує спеціально цілі міста. А вже яку платню побірають актори, про це побалакаємо в слідуєчому розділі.

V

Американський акторський кіно-світ різко поділяється на класи, хоч для людини, яка стоїть оподалік цього світа, воно таємниця. Загально можна сказати, що існують три класи: найвища, середня і найнижча. Розподіл цей залежить від двох причин: протекції і даровитости актора чи акторки. Письменник Аптон Сінклер, у великій двохтомовій праці «The Book of Life» (Книга життя)¹⁾, говорить між иншим, що чоловік, дякуючи своєму багатству, зробив жінку рабинею і вимагає від неї сліпого послуху по його бажанню. Сінклер каже:

«Це діється у всіх частинах світа, де жінки живуть в недостатках, а мужчини користуються багатством. Це саме найдете в театральному

1) «The Book of Life» by Upton Sinclair, The Macmillan Company, 1921, New-York. — «Книга життя» — в двох томах. На заголовній сторінці видніється напис: «Книга практичної поради, що обговорює ведення життя після модерних правил. Що сьогоднішні мужчини і жінки повинні знати, щоби розумно жити? Які стежки ведуть до щастя? Які є закони здоровля для ума і тіла? Ці питання обговорюється в цій книжці простою мовою в щиро приязному дусі».

В «Книзі життя» А. Сінклера є відповіді на різні питання, що відносяться до людини в повсякденному життю і громадському. Теж про особисті справи.

В першому томі говориться між иншим на такі теми: 1. Що є життя. 2. Про віру. 3. Про розум. 4. Про моральність. 5. Природа людини. 6. Людина-бунтар. 7. Як твориться мораль і засади (з марксівської точки погляду). 9. Життєвий вибір, а далі про себе, про свого сусіда, про ум і тіло, про спіритуалізм, силу ума, діету, різні поради, про здоровля, лікування при помочі посту, недуги й ліки на них, а навіть про випадання волосся та середник проти цього. Перший том має назву «Mind and Body» — «Ум і тіло».

В другому томі «Love and Society» — «Любовь і суспільство» порушені барато цікавіші питання. Ось короткий огляд: «Питання одружіння і розвиток його. Сексуальне

і кіно-театральному світах. Загально відомо в театральному світі на Бродвей (в Нью-Йорку, ділова частина міста, прим. М. І.), що жінка — «зоря» по професії, починає свою життєву кар'єру відданням себе управителеві (менеджерові), або «янголові». В кіно-світі полудневої Каліфорнії є загально відомий звичай, про який знає кожна озайомлена з кіно-ділом людина, що дівчина мусить віддати свою чесноту в заміну за визначне заняття»...

На 17-тій сторінці другого тому «Книги життя», Сінклер підкреслює величезний, найбільший вплив кіно на формування думок американської молоді. Особливо кожна дівчина мріє стати кіно-«зорею» і брати мільйон доларів річно. А згадуючи про вище наведені слова, Сінклер каже:

«Вам певно скажуть, що мої слова, це тільки очернююча заява, тому дозвольте дати вам де-які докази. Минулого року довелося мені побувати в канцелярії дуже добре відомого кіно-продюцента, чоловіка жонатого, який при кожній нагоді не забуває сказати вам, що дуже кохає свою жінку. Ставив він п'єсу, в якій героїня повинна бути дочкою пуритана Нової Англії (східних полудневих Штатів—прим. М. І.). Для виконання цієї ролі продюцент заангажував чесну дівчину і через це попав у великий клопіт, про який розказав мені. Діло в тому, що його «головний актор» відмовився грати з тою дівчиною, мотивуючи це тим, що ніяка дівчина не може виконувати любовну роль так довго, доки не пережила вона пристрасного досвіду (*passionate experiences*). Про це ніхто в кіно-світі досі не чув. Але вкінці й директор погодився з тим, що чесна дівчина не може грати для екрану, тому продюцент просив в мене поради в цій справі. (В той час в канцелярії був і містер Вільям Аллен Гвайт з Кензас і він уповноважив мене заявити це публічно і готовий кожної хвили потвердити цей випадок). Оба ми порадили продюцентіві настояти на тому, щоби згадана дівчина грала, і він послухав нас. Фільму виготовлено, вона пішла по Америці і оказалась,—як це звуть на кіно-торговельній мові—«морозом», себ-то такою, що нею не захоплювалася молодь. І це коштувало продюценту коло сто тисяч доларів. Заплатив він їх за спробу вивозу проти звичаїв кіно-світа».

питання в Америці. Про пануючу класу, що встановлює звичаї й обичаї. Питання проституції. Сексуальні питання і природа. Любов і економіка. Одруження і гроші. Кохання і жадоба сексуального над'ужиття. Розпуста в повному зміслі серед пануючої класи. Каліфорнійські дома розпусти в буржуазних кварталах—замужні жінки капіталістів чигають на молодих юнаків, а де-які з цих мільйонерок вже сивоволосі.— Оборона любови. Питання охорони перед вагітністю. Вчасне одруження. Про виховання, яке повинні одержати діти, доки одружаться. В обороні моногамії. Питання ревнивості. Питання розводу. Осібняк і світ. Конкуренція і кооперація. Аристократія і демократія. Пануючі класи і їх розвиток (найцікавіша частина М. І.). Процес соціальної еволюції. Індустріальна еволюція. Класова боротьба. Капіталістична система і капіталістичний процес. Тяжкі чиси. Залізний обруч продукції. Чужосторонні ринки збуту. Капіталістична війна. Можливості продукції. Соціалізм і синдикалізм. Комунізм і анархізм. Соціальна революція. Конфіскація чи викуп (Сінклер за конфіскацією М. І.)—Експропріація і експропріатори. Диктатура пролетаріату в Сполучених Штатах. Земельне питання. Контроль кредиту. Контроль індустрії. Новий світ. Агрикультурна продукція в новому світі (майбутньому). Кооперація селянства. Інтелектуальна продукція. Перероджене людство».

Про ці цікаві дві книжки постараюся написати иншим разом окремий—обширніший розділ і познайомити широкий загал Радянської України з деякими оригінальними думками письменника А. Сінклера, а головнo з його цікавими відкриттями про сучасне життя американського капіталістичного суспільства. М. І.

Ще більш яркий приклад наводить Сінклер далі:

«Маю приятеля, який є визначною фігурою в Лос Анджелес. До нього вдалася одна молода «лейді», яка бажала стати кіно-акторкою. Мій приятель представив її одному з найбільших продуцентів Америки, одному з тих, яких мільйонові картини появляються регулярно. Продюцент оглянув фігуру молодої «лейді» і сказав їй, що вона «годиться», але додав, ніби цілком випадково, однак як звичайнісіньку річ, що вона повинна «заплатити ціну». Молода «лейді» обурилась на цю пропозицію і зреклась свого наміру. Про це розказала вона моєму приятелю, а він, будучи світовою людиною, яка призвичаєна до слабих ухидів своїх ближніх чоловічого роду, написав записку до продуцента, в якій згадав, що «лейді» була представлена йому по приятельськи, як жінчина вищої суспільної верстви (socially introduced), тому він не повинен був вимагати від неї «заплати ціни». В кінці кінців продуцент і директор уступили від свого домагання і дали можливість молодій «лейді» увійти в кіно-світ та спробувати своїх сил без—«заплати ціни». Цей приклад підтверджує вам все, що необхідно знати про різницю в половій етиці, яку капіталістичне суспільство застосовує до «лейді» і до дочок простолюддя... «так кінчить Сінклер».

Впрочім, це відома річ, що в більшості буває так, що чільніші місця завойовують собі акторки своїм «коханням» до тих, від кого залежить їх світле майбутнє. Густо-часто й даровитість тут при нічому. Коли мається до діла з сотнями тисяч або й мільйонами доларів в рік, то ясно, що тут відпадає на бік всяка мораль, а виринає на верх звичайнісінька торгівля тілом. Але це стара пісня й історія і дивуватися цьому годі. Гроші і жіноче тіло вели й ведуть все перед не тільки в звичайному буржуазному життю в капіталістичній системі, але в політиці і так званому мистецтві.

Кіно-актори й акторки, які виконують головні ролі в Америці, одержують окрім постійної платні та контракту, ще й відсотки з прибутків від їх картин. А одержують просто казочні суми. Для прикладу наведу тижневу платню деяких акторів і акторок, починаючи знизу:

Статисти в комедії, цеб-то ті «найнижчі», що перекидаються на вулиці, на яких виливають воду, викидають сміття і т. д.—одержують в тиждень по 100 доларів. (Але є ще нижчі від них—це статисти-масовики, яких платня часто й за цілий місяць не виносить 100 доларів). Акторки, які обов'язані тільки купатися та демонструвати, як підрядні, своїм тілом—мають тижнево по 200 дол. Оператор, який знімає сцени—300 дол. Пересічний режисер (не грифіт!) тижнево 300 дол. Талановитий, але не визначний актор Конрад Нагель—750 дол. Актор Веліс Бірі 1000 дол. Завідуюча департаментом сценарії Джун Метіс—1500 дол. Акторка в комедії Мейб'л Норманд тижнево 3000 дол. Акторка Глорія Свансон 5000 дол. Актор Том Мікс 5.500 дол. Бил Гарт 10.000 в тиждень. Мері Пікфорд і Доугліанс Феєрбенкс по 15.000 дол. тижнево. А 8-літні актори-діти Джекі Куген і Бейбі Пеггі—по 10.000 дол. тижнево.

Далі менш або більш популярні акторки й актори в Америці побірають в тиждень: Норма Талмедж 10.000 дол., Лилія Гиш 5.000 дол. Павліна Фрідрік 5.700, Констанс Талмедж 5.000, Беті Комтон 3.500, Варвара Ле-мар 3.500, Прісціла Дін 3.000. З мужчин: Ларі Сіман 5000, Конвей Тирл 2.750, Милтон Сілс 2.500, Річард Бартемс 2.500, Джим Кирквуд 2.500, Г. Рітерс 2.500 і інші.

З цієї платні американська держава бере відповідний процент. Коли актор або акторка одержують в рік 400.000 дол., тоді держава забірає 50%. Щоби уникнути цього ті актори, які побірають тижнево 4000 дол., беруть раз в рік двохтижневий безплатний відпуск і не досягають 400.000, та не платять податку. Однак така комбінація не все можлива. Наприклад, актор Бил Гарт за останні роки заплатив державі самого прибуткового податку 1.000.000 доларів. Малий Джекі Куген заплатив 260.720 дол. податку за один рік. Акторка Мейб'л Норманд віддала державі за рік 55.000 дол. Звичайно держава звільняє де-що актора чи акторку, як що докажуть, що на протязі року дали якусь суму на добродійні цілі. І акторка Норманд через свого адвоката доказала, що вона подарувала робітникам свої три хутра (добродійна ціль), вартости 10.000 дол. І держава не взяла в неї цих десять тисяч.

Восьмилітній Джек Куген, який має тижнево 10.000 дол., платить 60% з цього державі, а своєму батькові, який є в нього його директором — 1000 дол. в тиждень.

Восьмилітня дівчинка Бейбі Пеггі недавно підписала з кіно-трестом контракт на три роки і за кожний рік візьме 1.000.000 доларів.

Джун Метіс — завідувача департаментом сценарії — одержує річно 75.000 дол., цеб-то стільки, як президент Сполучених Штатів.

Не тільки для європейця, але й для американця ці суми видаються страшними. Але кіно-трести платять їх, бо можуть платити і добре на цьому виходять. Коли актор має вже свою славу, тоді не він просить трест, а трест його. Малий приклад: широко популярний актор Рудольф Валентіно повинен був виступати в ролі людини з бородою і довгим волоссям. Але перед підписанням контракту він поставив своє застереження: фільми так довго не почнуть робити, доки йому не виросте дійсна борода й волосся, щоби вийшло більш природно. Трест не погоджувався з ним і він не підписав контракту. Але на таке можуть дозволити собі тільки найбільш визначні. Тисячі, ато й десятки тисяч людей, якими не часто послуговуються, як масою, в постановках, мріють про марних 20—30 доларів в тиждень, які так рідко бувають в них.

VI

Для оборони своїх інтересів кіно-актори були зорганізували свою «Асоціацію артистів» в Нью-Йорку, наскрізь професійну. Але ця асоціація згодом розкололася з простих причин: її тактика не подобалася підлизням власників-продуцентів і їх директорів. Ця професійна спілка прилучилася до Американської Федерації Праці та почала бойкотувати кіно-директора й актора Джорджа Когена. Проти злуки з А. Ф. П. гостро поставились в першу чергу ті акторки, яких протегували директори, або які повиходили з них заміж. Звичайно, як акторка «закохався» в режисера чи директора (або він в неї), а до того, як одружиться з ним, тоді одержує вона більші ролі, «йде в гору» і заробляє великі гроші. Ясно, що в той час робиться вона ворогом професійної спілки своїх товаришів і товаришок та держить руку свого чоловіка чи протектора.

Як «Асоціація артистів» приступила до Американської Федерації Праці, то на її боці стане весь технічний персонал, цеб-то робітники кіно-сцени, механіки, оператори, техніки. З цього приводу було чимало

шуму, бо «нижчі» актори повели активну боротьбу і навіть 1 червня 1924 р. оголосили були акторський страйк. Розуміється, боротися їм не легко і їх далі визискують по всіх правилах американської справедливості. Кіно-журнал «Classic» за вересень 1924 помістив про цей розкол цікаву статтю, в якій, між іншим, пише:

«Було-б дурним з боку середньої класи акторів ставати в опозиції до злуки з Американською Федерацією Праці, а розумним (зрозумілим) є з боку вищої акторської класи бути в опозиції до цієї злуки, бо вони беруть не тільки величезну платню, але й відсотки з прибутків кінотрестів».

В результаті повстала друга професійна організація під назвою «Fidos», в яку увійшли всі ті акторки й актори, які співділяють з директорами, або ті акторки, що вискочили на верх через своє одруження з можними кіно-світа.

Як бачимо, і тут ведеться класова боротьба, яка мимоволі загрожується і розвивається. «Середня» й «нижча» кіно-класа вперто боронить свої інтереси, але не так легко вести їй цю боротьбу. «Вища» класа держиться разом з продуцентами, і вмісно організує свою профспілку, щоби боротися не з капіталістами, а з своїми товаришами і товаришками.

VII

Великий кіно-журнал: «Screenland» в своїх трьох числах за квітень, травень і червень, 1924, помістив три цікаві статті письменника Аптона Сінклера про кіно-театр і цими цінними думками хочеться мені поділитися з читачами Радянської України¹⁾. Великий авторитет Сінклера в Америці дозволяє йому висловлювати свої сміливі й правдиві думки навіть там, де іншому годі й мріяти. Тому до певної міри може видатись дивним, що нижче наведені слова друкував кіно-журнал, але на це є одна коротка відповідь: автор їх—Аптон Сінклер. Цього в Америці вистарчає.

Ані директори, ані актори—каже Сінклер—не рішають про зміст фільмів. Останнє слово належить продуцентам і їх грошевим поплечникам. І вони мають свою власну ідею, в яку хочуть, щоби всі люде вірили. Маючи великих директорів з платнею 150.000 доларів річно, продуценти ведуть свій «бизнес» на великі розміри, протегуючи та організуючи жадобу і роблять її святою для американського народу.

Кіно робиться і для дітей і для дорослих, які не розвинулися ще з дитячого віку, а власне такі люде складають ядро американського населення. Для таких людей все, що не розуміють вони, або що противне їх ідеології—викинене з фільми. Такі люде вірять в банальний зміст і директори та актори дають його їм.

І Сінклер подає ось який яскравий приклад:

«Всі марнотратники цілого світу бажають, щоби всі люде вірили, що сучасний уряд Союзу Соціалістичних Радянських Республік є урядом дегенератів і кримінальників. І в результаті маємо повині протирадянської пропаганди в американському кіно».

Щоби не говорити загально, Сінклер згадує про фільму «The World and Its Women» («Світ і його жінки»), автором якої є Томпсон Бученен.

¹⁾ Уривки з цих статтів почасти вже наводилися в нашому журналі в статті проф. Білецького—ч. 6. (Прим. редакції).

Героєм цієї драми є молодий російський дворянин, дія проходить в Росії. Короткий зміст: Ще до революції, гарний, високо освічений російський дворянин страшенно любить своїх дорогих селян, добрий для них, рівний з ними. На фільмі немає ніде, щоби він вдарив селянина, не видно, щоб царські війська й жандарми гнали селян нагайками в тайги Сибіру, щоб платили вони тяжкі податки. Дворянин не марнотратник, не п'є, не гуляє з жінками в Петрограді—словом ідеальна людина. На фільмі аристократія—це банда святих, але біда, що російський народ страшенно невдячний, революційний. І ось з другого боку представлений в картині гурт дегенератів, з страшними обличчями. Ці дегенерати кидають бомби, борються проти царя, проти добрих людей, бунтують народ. Приходить революція і ці «безхарактерники» починають убивати, тортурувати добрих-чесних дворян. Але на цьому не кінчиться ще пропаганда проти радянських республік. Діло в тому, що в С. Р. С. Р. попала якимсь чином прекрасна американка, яку «дегенерати» націоналізують, і розуміється чесний російський дворянин рятує її і разом утікають до Америки. Для Америки з цього наука: «Як-буде в нас революція, то наші чисті-прекрасні дівчата будуть націоналізовані». Спеціально обдумана класова брехня.

І Сінклер розказує про своє побачення з великим постановщиком Д. В. Грифітом:

«Кілька літ назад мав я честь балакати з паном Д. В. Грифітом про його постановку «Birth of Nation» (Народження нації). Я з обуренням сказав йому про вмісне ширення расової ненависти, яка впливає з його картини. А він відповів:

— «Я цілком не думав про це, що викличе моя картина, тільки думав дати ефектовну історію»...

І ось цей самий Д. В. Грифіт закінчив вже колосальну нову постановку «Америка». Її зміст: Американські фінансисти силою накиннули грошеві позички Китаєві і всім державам полудневої та центральної Америки. І коли ці країни не можуть повернути грошей, американська флота й військо займають ці країни і силою добувають борги...

«Картина ця—каже Сінклер—зроблена для того, щоби вщепити в людей великий зарозумілий американський патріотизм і для виконання її панові Грифітові держава дала в розпорядження свою флоту й армію. Ми певні, що тут він вже не скаже, що мав на меті дати ефектну історію»...

Цікаві речі розказує Сінклер про державних кіно-цензорів. Як-що трапляється, що продуценти є на стільки недогадливі, щоби в повній мірі охороняти права визискувачів людської праці, то на це існують цензори, які викидають з готової фільми все те, що може вийти на шкоду буржуазії. І свої слова підтверджує А. Сінклер слідуючим прикладом:

— «Десять літ тому назад я вперся був дати кінові дійсно чесну фільму, цеб-то мої «Нетри» (The Jungle). Але фільма ця збанкрутувала майже перед тим, доки показали її. Пізніше взяло було «Нетри» нове товариство, яке zorganizували були робітники для розподілу фільмів з класовим підкладом і для оборони робітничих інтересів у кіно-продукції. Це товариство взяло «Нетри», бо думало на перші пори заробити на них трохи грошей і розвинути свою діяльність. І фільма пішла по всіх цензорах, а кожний по своєму скорочував її. В Шікаго «Нетри» були рішуче заборонені, бо атакували вони найбільшу шікаговську індустрію.

А державна цензурна рада прямо заявила, що Америка є не тільки солодкою землею свободи, тому після її вподоби викидаються з фільми небажані моменти. Між іншим цензура усунула сцену з суду, де представлене прохання робітників до справедливості. Це недопустиме в Америці. Чому? Бо воно компромітує «демократичний» лад і доказує, що в Америці робітники терплять від несправедливості».

Признається Сінклер теж до невідомого досі свого вчинку, який переповідає тепер з гіркою іронією. Десять літ тому назад, як в Нью-Йорку були випродуковані його «Нетри», відбувся в найкращому готелі Нью-Йорку банкет великих індустріялістів, на який запросили й Сінклера. І сьогодні він каже:

«В той час американська індустрія загалом була молодша і я теж був молодший, тому де-що інакше дивився на життя. На банкеті виголосив я промову і думав, що мій апель до власників світа принесе користь робітництву. Я говорив:

«Ви є новими у світі. Ви влада і успіх. Але ви вийшли з народніх мас. Знаєте ви безпощадність багатства, знаєте боротьбу і можливу невдачу. Не забувайте-ж про боротьбу працюючого світа, з якого ви вийшли! Не переймайтеся думками пануючої класи, але стійте з масами. Дайте їм нарешті хоч трохи життєвої правди. Дайте їм хоч маленький провід, який захистив-би їх перед експлоатацією та війною...

І видавалося—я зворушив їх. Засипали мене оплесками, де-які навіть стискали мою руку і дякували, що я добре говорив»...

А сьогодні, згадуючи цей «первородний гріх» свого юнацтва, Сінклер каже:

«Сьогодні, як на все це дивлюся я, то й сліду не бачу з моїх слів. Кіно служить виключно інтересам пануючої класи. «Слава багатству!» — ось клич і тема американської кіно-продукції, а для бідних з усіх фільмів одна лекція: «Кожний, як тільки захоче—може стати багатим».

І дійсно. Американське кіно стало агітатором під'юджування до жадоби, бо привчає воно маси до вільного марнотратства грошей. Перед мільйонами показує кіно всі новіші костюми, біжутерію, меблі, авта і будинки. А бачити ці речі, значить хотіти їх. В шахтах, на фабриках, у всіх закутках, вчить кіно розтрачувати гроші. Навіть в нетрах центральної Африки, в пустелях Арабії і сніжній Гренландії, в лісистій Індії, в Китаю і скрізь—найдете сьогодні американські фільми. І пропагують вони Америку, як країну нечуваного і безмірного багатства.

Це не робиться безпланово. Американський капітал добре знає, яку велику роль сповняє він в цілому світі. Його кіно стало найзавзятішим агітатором, найбільшим виховувачем мас в своєму дусі. Сінклер називає це коротко: «Великі риби поїдають менших». Це значить, що капітал поїдає гіркі заробітки працюючих мас світа, причучуючи їх до добровільного марнотратства. Недавно пан Вил Г. Гейс на великому банкеті банкірів в Нью-Йорку виразно зазначив:

«Як-що ми не будемо в нашому дусі розважати людей, то наша країна може стати червоною. Але, як плаче дитина, а ми хочемо заспокоїти її, то треба заколисати і вона втихне»...

Як бачите капіталісти цілком не криються зі своїми намірами і відкривають по щирості завдання американського кіно. А Сінклер, згадуючи цю знамениту промову містера Гейса, каже:

«Містер Гейс думає, що багатство створене руками капіталістів і тому він та його братія пропагують скрізь американський капіталізм і його силу. Та ви підождіть, панове, хай тільки працюючі маси зрозуміють, що витрачування грошей є не в їх, а в вашій користі, тоді— маленькі риби, як ви звете їх, стануть великими щуками»...

Цікаві відомості подає Сінклер про кіно, до якого він доволі близько стояв в своїй статті «Гроші й кіно».

«Коли був я ще малим хлопцем—каже—то моя мама сказала мені: Ти думаєш, що гроші ростуть на дереві». Дійсно, в тих часах так не було, але сьогодні кіно зробило так, що гроші ростуть на дереві. В країні американського кіно цілком не трудно для гарного молодого 22-літнього юнака за рік-два нажити в кінолісі мільйон доларів. Зокрема може він зробити це, як-що покохає його чиста, прекрасна дівчина, але доки не одружиться з ним. (Розведений з жінкою актор зобов'язаний платити їй 300 дол. тижнево). І ось молодий гарний юнак потребує тільки постійно обнімати свою кохану, женитися з нею безліч разів і то скрізь: в Китаю, Мексику, Франції, багатих мільйонерських палацах Нью-Йорку і одягати себе й свою мадонну в найкращі костюми.

І подумайте тільки, що сьогодні існують ще такі наївні люди, які думають, що в фільмах дають вони життєву правду! І ви глибоко образите їх, коли скажете, що кіно дає голу неправду, спеціально обдуману. В Америці кінові не дозволяють говорити правди.

Одного разу мій добрий старий приятель, зараз продюцент фільм, написав мені, що він виготовував велику кіно-драму, в якій представлена боротьба капіталу з працею і що цим разом він сказав дійсну правду. І я поїхав подивитися на це чудо. В драмі представлений був великий страйк шахтарів у вугільному басейні. Власники шахт викинули шахтарів з помешкань, як це звичайно водиться підчас страйків в Америці. І десятки тисяч робітників враз з родинами жили в розложених шатрах. В драмі представлений момент, як поліція нападає на робітничу колонію, нищить і палить її. І це дійсно була індустріальна правда. Але доглянув я на фільмі хатину чорного шахтаря, в ній прекрасну дівчину, зачесану після найновішої моди. Це була героїня драми, дочка бідного шахтаря. Я ніколи не пізнав-би в ній дочки робітника, хоч довго жив я між шахтарями і навіть написав з їх життя повість «King Coal» («Вугільний король»). В драмі велася страйкова боротьба до кінця і проблема капіталу й праці була вирішена дуже просто, бо в американському кіно є одинока можливість вирішення цієї проблеми. Дочка шахтаря виходить заміж за сина власника шахт. Ось і кінець. А може, може пам'ять моя змінила мені? Може це молодий шахтар одружився з єдиною дочкою капіталіста? Це не важно. Важно, що проблема капіталу й праці була вирішена, а фільм приніс великанські прибутки продюцентам.

Після закінчення цієї життєвої неправди, продюцент засміявся й сказав мені:

«А знаєш, як-би так поступали дочки капіталістів, то, без сумніву, чимало робітничих провідників змогли-б легко вирішити робітничу проблему...

А— що-ж сталося-б з тими бідними чортами, які працюють в шахтах і не можуть заробити на життя?» відповів я щиро на це.

...Багато разів пропонували мені писати для кіно, але під умовою, що писатиму це, що скажуть кіно-продюценти, а я пишу тільки те, що вважаю

правдою. Але кілька разів я пробував. Після великої фінансової кризи в Америці, 1907 року, я написав був новелу «The Moneychangers» («Грошеві спекулянти»). В цій новелі я й розказав історію грошевої паніки, яку вмісно викликав старий І. П. Морган, що хотів позбутися своїх противників-конкурентів. Про це знав я цілком певно з достовірних джерел. З того часу пройшло 13 літ і до мене прийшов старий приятель та сказав:

Дай цю новелу для кіно!»

І сам він згодився поставити її так, як я написав. В результаті підписав я з кіно-продуцентом контракт. Але згодом, як новела була вже готова на фільмі, знову прийшов до мене старий приятель і з посмішкою сказав:

«Знаєш, твоя новела «The Moneychangers» не для кіно. Це швидче опера»...

Я був дуже здивований такою формою критики, але згодом здивування моє пропало. Прийшов я побачити мою новелу на екрані. І власне тепер побачив я різницю між кіном і оперою. В моїй новелі героїня поповняє самовмійство, а в фільмі вона преспокійно виходить заміж і живе щасливим родинним, ситим життям. В новелі було, що грошеву паніку викликали на Волстріті (банкерській вулиці Нью-Йорку), а в фільмі представили це в брудній китайській дільниці Нью-Йорку.

Китайці представлені на екрані, як наркотники, і б'ються ножами та заколюють кількох своїх товаришів.. І я не втерпів. Я люто закричав:

«Що-ж це вкінці-кінців? Я ніколи не дозволю випускати в світ цю фільму за моїм підписом! Я ніколи нічого подібного не писав!

Але мені показали підписаний контракт. Не було ради. І я, як автор згаданої новели, неможливо перекрученої кіно-продуцентами, був представлений, як підбурювач расової ненависти і убійник китайців, які цілком не є наркотниками, тільки робітниками, що працюють по 18 годин в добу по Ньюйорських підвалах в прачкарнях, щоби ми могли мати чисту білизну. Одно, що, залишено було в моїй новелі—це 3—4 назви характерів»...

На цьому кінчить А. Сінклер. Я вмісне навів ці цікаві уривки з його статті, щоби познайомити ближче український радянський загаль з інтимностями американського кіно-світа. Життєвої правди—як каже Сінклер—в американських фільмах просто неможливо побачити. Бо кіно-продукція в руках капіталу і капітал творить те, що потрібне йому. З якою великою радістю та надією можна повітати кожному свідомому робітникові нову кіно-продукцію Радянських Республік! Хоч вона ще дуже слаба в порівнянні до американської, але-ж—безсумніву, вона стане найгрізнішим конкурентом американських буржуазних фільм і поведе певну боротьбу й на цьому фронті. Ми дивні, що той час недалекий, як радянська кіно-продукція, перша в історії кіна, дасть широким працюючим масам дійсну життєву правду, за якою так тужить Сінклер і весь працюючий загаль світа.

VIII

На закінчення хочеться мені згадати про невідоме досі на Україні і взагалі в Європі явище—український побут на американському екрані. Однак наперед застерігаю, що радіти немає чому. Коли читач перечитав уже досі мою статтю, то має вже поняття про методи американської кіно-продукції і надіятися від неї для нас чогось дійсно вартісного—годі.

В Америці назва «українець» і «Україна» дуже повільно завойовують собі право громадянства, але в останніх роках, особливо від Великої Рево-

люції європейського Сходу ці назви не чужі для американського загалу. Навіть на новіших американських мапах зустрічається Україна. Однак в Каліфорнії, в країні кіно, назви ці не найшли ще свого відгуку. Як я вже згадував на початку статті, можна часами побачити танцюристку Мей Морей в одязі української дівчини, яка танцює українські національні танці. Але все це називається «росіянка».

В недавній фільмі «The Rendezvous» («Зустріч»), зустрічаємо теж акторку Люсіл Риксон, яка в ролі виглядає цілком, як полтавська сільська дівчина. І вишивана сорочка, і намисто, і навіть волосся причесане так, як в нас на Україні. Але — виконує вона ролю — малоросійської принцеси — на Сибіру. Американський офіцер, якого вислали в Сибір, по вуха закохується в гарній-наївній принцесі і з різними кіно-пригодами кохається, як слід. В драмі є де-що трагедії, але, як звичайно, все закінчується гаразд і публіка повертає з кіно задоволена. Мимоволі, дивлючись на одяг «малоросійської принцеси» в Сибіру, хочеться думати, що режисер чи автор представив на екрані звичайну українську дівчину наших поселенців з Зеленого Клину, яку міг бачити, а навіть любоватися нею під час колчаківщини. А це, що перемішав він і сплотив для «малоросів» першу принцесу — для нас не важно.

Одною більшою фільмою в Америці з життя українських емігрантів є «Foreigner» («Чужинець»). Автором сюжету є англійський піп Др. Гордон, з літературним псевдонімом Ралф Коннор. Знімали фільму в Канаді, в провінції Манітоба, яка густо заселена українцями. Для постановки були спеціально заангажовані українські жінки, діти, фермери (селяне). Дія проходить на пароплаві, який везе українських емігрантів з Європи, опісля в Канаді. Автор старався представити побут нашої бідноти в новій землі і справді вивів на екран їх життя на фермах, жнива в Канаді і працю наших людей, їх забави, весілля, а вкінці безтямну п'ятику і бійку-різню. Ціла фільма робить прикре вражіння. Коли дивиться на неї англієць чи взагалі американець, то в нього ще більше загострюється ненависть до чужинців, а наші люде на фільмі представлені так, як півдикі племена центральної Африки. Треба-ж знати, що тут існує величезна різниця між чужинцями і уроженцями англо-саксонського світу.

Ось це все, що можна досі побачити на американських фільмах про нас. Бідне воно, вульгарне, або безіменне. Але й про це мало кому відсмо.

Г. ПЕТРЕНКО

Замість міжнародного огляду.

АМЕРИКА—ЄВРОПА—КИТАЙ—СРСР.

На останній міжсоюзницькій Лондонській конференції, перший раз після мирової конференції в Версалі, були присутніми офіційні представники Америки. Таким чином, на цей раз Америка відкинула свій принцип невтручання в європейські справи, а вирішила, що настав для неї слушний час виступити активним чинником у справі розрішення чисто-європейського питання—питання репарацій.

До такого кроку спонукував Америку її стан економічний. Справа в тім, що перед війною Америка була країною, господарство якої мало закордонні борги, а за останні 10 років фінансовий стан Америки так поліпшився, що вона стала найбільшим кредитором у світі. Антанта звинила американським державним фінансам 12 мільярдів доларів, приватні борги закордонних країн Америці виносять до $3\frac{1}{2}$ мільярдів. Частина державного боргу європейських країн Америці лишається, що правда, так званім «мертвим кредитом», бо ні Франція, ні Італія, ні ще де-які інші дрібніші держави не те що не сплачують свого боргу Америці, а не платять навіть відсотку, зате решта дає постійний прибуток. Сама Англія виплачує що-року на рахунок свого боргу Америці 180 мільйонів доларів, а коли взяти під увагу високий активний торговельний баланс Америки, то не диво, що в неї зараз накупчилася найбільша частина світового запасу золота. Де-які економісти вираховують золотий фонд Америки до 43% світового запасу, інші навіть до 48%. Такої маси золота у своїй країні Америка зужити не може, велика частина його лежить без ужитку по льохах банків, і новий наплив капіталу в Америку збільшує лише цей нерухомий запас золота. Треба було шукати якогось виходу, і такий вихід американські банкіри добачають у «господарчій відбудові» Європи, цеб-то у вміщенні американського капіталу в європейській промисловості.

Зразу американські капіталісти кинули були оком на Радянську Спілку—ось, мовляв, країна, де зайве американське золото можна було-б примістити дуже добре. Величезні, невичерпані запаси сировини, не дуже розвинена промисловість, майже необмежені можливості збуту—це все, чого вони саме шукали. Але-ж американські капіталісти, міркуючи про можливість відповідного ужитку своїх капіталів, очевидячки вже наперед вираховували той зиск, що його ці капітали мали-б давати, а цей зиск забезпечений був-би їм лише тоді, коли-б країна, до якої капітали пішли-б, обернулася просто в американську колонію. Та досвід різних сенаторів, промисловців, журналістів та інших американців, що на протязі останніх трьох років часто-густо навідувалися до нас, мабуть не дає їм надії на те, що

робітниче-селянська країна дала себе обернути в країну колоніальних рабів. Треба було, таким чином, шукати десь у іншому місці. З європейських країн хіба Німеччина, на думку американців, найбільш надавалася-б на використання її американським капіталом. Німеччина має дуже розвинену промисловість, чудово зорганізований господарчий апарат, величезну армію висококваліфікованих робітників, брак їй лише капіталу. І ось цей капітал американці годяться дати, лише під певне забезпечення,—«гарантії». Треба було винайти спосіб «умиротворити» Європу, вивести її з небезпеки постійної загрози нових конфліктів. А що конфлікти повставали і могли повстати перш за все з приводу виплати Німеччиною репарацій, треба було якось улаштувати справу репарацій, треба було скасувати пуанкарівські методи санкцій, окупацій, ультиматумів, то-що, а замінити їх методами економічного і фінансового контролю.

Так повстав план Давса, який вимагав «господарчої і фінансової єдності Німеччини», щоб вона могла привести в рівновагу свій бюджет. А далі в цьому плані пропонувалась ціла низка заходів, які спричинилися-б до економічного відродження Німеччини і повернення її платоздатності, як організація емісійного банку, перетворення німецьких державних залізниць на приватне акційне товариство під контролем осібно призначеного комісара, підписка закордонної позики й т. и.

Отже, Лондонська конференція, як знаємо, закінчилася тим, що план Давса—правда, з де-якими поправочками—був прийнятий усіми учасниками конференції, в тім числі й Німеччиною. Американські капіталісти, тим часом до спілки з англійським, перемогли. Позбавивши Францію змоги самостійного видавлювання репарації з Німеччини, американо-англійські капіталісти стали панамі в Європі.

Переведення в життя плану Давса означає для німецьких робітників продовження робочого дня, зменшення заробітної плати, взагалі погіршення умов життя, словом—американо-англійська буржуазія, пропонуючи план Давса, а німецька, приймаючи його, вираховують свої зиски на погіршенні умов життя і праці перш за все німецького пролетаріату. Та рахують без хазяїна! Дарма, що всі найвизначніші представники II Інтернаціоналу, які вважають себе представниками робітничої класи, зо всіх сил намагалися підпомогти буржуазії перевести план Давса. Найбільш свідомі й активна частина пролетаріату давно вже знає, що несе їй план Давса, і коли він справді почне здійснюватися, ми почуємо тоді, що скажуть на це робітники Німеччини.

Зупиняючись на Німеччині, як на об'єкті приложення зайвого капіталу, американські банкіри рівночасно думали також і про те, куди збувати вироблений в Німеччині на американські гроші дешевий товар. І тут знов очі їх звертаються на територію Радянської Спілки. Один американський економіст у фінансовому додаткові до газети «Нью-Йорк Таймс» пише між иншим: «Найбільш важливим є той факт, що без відбудови Німеччини неможливе відкриття російського ринку. Потреби Росії такі великі, що лише Німеччина зможе їх задовольнити. Німеччина безперечно потрібна Росії що до тих продуктів, яких не можна ввезти зі Сполучених Штатів, завдяки великих видатків на транспорт. Для решти американських товарів, товарів масової продукції Росія буде величезним ринком. Понад те Америка шляхом концесій може дістати собі нові великі джерела сировини». З цих слів бачимо, отже, що Америка, відкинувши думку безпосереднього визиску

Радянської Спілки, гадає просунутися до нас з дешевим товаром, хоче заповнити наш ринок.

Як ми вже вище зазначили, для забезпечення своєї участі в «відбудові європейського народного господарства» Америка перш за все вимагала, щоб у Європі настав мир. Почасти це їй удалося. Позбавленням Франції провідної ролі в репараційній комісії, позбавлення її права самостійних виступів з так званими санкціями за невиконання Німеччиною плану репарацій, перенесення всіх спірних питань у цій справі до третейського суду, на чолі якого має стояти американець—все це забезпечує до певної міри рівновагу в Європі.

Буржуазні політики і політики з II Інтернаціоналу проголосили Лондонську конференцію початком нової, мирної доби. Пацифісти всіх країн і всяких кольорів затрубили «Славу» Макдональдові, Еріо та іншим. Сам Макдональд почав заявляти в своїх промовах, що почалася нова доба. В цей сам час ішли приготівлювання до з'їзду сесії Ліги націй в Женеві, і всі пацифісти були певні того, що ось тепер у Женеві, де основною точкою порядку денного стояло питання про зменшення озброєння і «гарантії» миру, прийде до згоди. Макдональд, Еріо, Саландра, Бенеш, Дука, Скржинський та інші малі й великі представники малих і великих держав, числом аж п'ятдесят чотирьох, зібралися до купи й почали говорити про мир у Європі. Та лише говорити... Бо вже з перших промов двох найвизначніших представників великих держав—Макдональда й Еріо—виявилось, що до згоди між ними ще дуже далеко, і до згоди справді так і не дійшло, та й не може дійти, бо, без огляду на показний пацифізм, внутрішні противенства між державами антанти, їх недовір'я одна до одної такі великі, що годі їх погодити між собою.

У своїй промові Макдональд викинув гасло третейського суду, як основну гарантію, що забезпечувала-б народи від можливості вибуху нових війн під умовою, що всі держави без виїмку зобов'язуються виконувати постанови спеціальної угоди про третейський суд. «Нам треба—говорив Макдональд—третейського суду, щоб чинити по правді, не вживаючи військових заходів». Таким чином, він відкидав спеціальні військові угоди між окремими державами. «Договори, гарантії, союзи завше існували, але ніколи не було забезпеченості. Я звертаюся з закликом до малих націй, які впали-б першою жертвою в першій майбутній війні».

Еріо в своїй промові ніби теж погоджувався в основному з Макдональдом, але на перший план висував забезпеченість, розброєння й охорону малих націй. Забезпеченість, як знаємо, полягає в цілому ряді військових угод «малих» націй—насамперед Малої антанти—між собою й між Францією зокрема. Коли Еріо говорить про обезброєння, то має на думці Німеччину й більш нікого.

Отже балачки на сесії Ліги націй не дали жадних позитивних наслідків. Цілу справу про третейський суд, розброєння й т. інш. передано на основі спільно внесеної Макдональдом і Еріо компромісової резолюції до спеціальних комісій, комісії до підкомісій і т. д.

А тим часом, коли в Женеві виголошуються красномовні слова про вічний мир, про загальне розброєння й т. інш., на далекому сході відбуваються події, які з найбільшою яскравістю розкривають всю брехливість пацифістських заяв різних міністрів. Буржуазні держави—Англія й Америка в першу чергу,—які так голосно кричать про вічний мир, які вважають себе «миротворцями», шикуються до відвертої інтервенції в Китаї.

З давних-давен Китай був об'єктом зазіхань світової буржуазії як ринок збуту. Спеціальними угодами в різні часи великі європейські держави забезпечили своїм купцям у Китаї виїмкові права. Чимраз більше поширення чужоземної торгівлі в Китаї, а разом з ним і поширення впливу чужоземного капіталу почали викликати невдоволення певних китайських кол чужинцями. Яскравий вираз цього невдоволення бачимо в боксерському повстанні 1900—1901 року. Придушення цього повстання спільними силами більших капіталістичних держав не спинило, а навпаки—підсилювало цей китайський національний рух. Поволеньки в Китаї починає народжуватися власна промисловість, народжується власна буржуазія, витворюється китайська інтелігенція, виховувана переважно в Америці. Під проводом цієї інтелігенції відбулася 1911 року китайська революція, яка скинула китайську династію і проголосила Китай республікою. Спроба створити з Китаю централізовану державу не повелася, і вся країна розпалася на кільканадцять окремих частин, якими фактично правили призначені першим китайським республіканським урядом — військові губернатори.

За час імперіялістичної війни, коли довів товарів до Китаю з країн, захоплених війною, значно зменшився, китайська промисловість значно виросла. В зв'язку з цим досить виразно виділилося три окремих райони відповідно до своїх економічних прикмет: південна Манджурія, що весь час була й зараз ще є під впливом Японії, з великими запасами вугілля й руди, центральний Китай з-найбільший осередок великої промисловості Китаю і, нарешті, південний Китай, з дрібною промисловістю і дрібним сільським господарством. На чолі першої групи стоїть Чжан-Зо-Лін, другої—У-Пей-Фу і третьої—Сун-Ят-Сен з відповідним числом прихильників—генералів окремих провінцій. Зараз боротьба йде між У-Пей-Фу, з одного боку і Чжан-Зо-Ліном і Сун-Ят-Сеном, з другого боку. Правда, інтереси великого капіталіста й реакціонера Чжан-Зо-Ліна і дрібнобуржуазного революціонера Сун-Ят-Сена далеко розбігаються, але їх сполучує боротьба проти централістичних замірів У-Пей-Фу.

Використовуючи внутрішні противенства в Китаї, представники фінансового капіталу, перш за все Америка й Англія, намагаються далі поширити свої впливи на Китай, використати його як величезний ринок збуту для своїх товарів і забезпечити виконання плану Давса в повній мірі.

Згадаємо тут про план Давса саме тому, що його творці, розраховуючи розмір участі англо-американського капіталу в німецькій промисловості, брали в рахунок не лише європейські ринки збуту, а й інші. З європейських ринків збуту найбільшим є безперечно територія Радянської Спілки, але вже з досвіду капіталісти переконалися, що Робітниче-Селянський Уряд не дозволить визискувати робітників і селян, що він може вступати в зносини з буржуазними державами лише на основі повної рівноправності—отже, тут вигляди не дуже сприятливі. А в Китаї-ж зовсім інша справа. Там не завершилася ще внутрішня консолідація сил, там можна, під приводом захисту життя і прав чужинців, захопити в свої руки контроль над усім економічним життям країни, головне—захопити контроль над митницями й залізницями. Зручно жонглюючи фінансовою допомогою тій чи іншій з груп, що ведуть зараз боротьбу, можна досягнути головної мети—захоплення ринку. Та не лише цими «мирними» засобами намагається англо-американський капітал захопити китайський

ринок. Адже-ж послано морські збройні сили до головного торговельного порту Китаю—Шанхая, озброюються потайки об'єднання китайських фашистів—купців у Кантоні, загрожується збройним виступом «для захисту життя й майна чужинців» у Китаї.

Отже, як бачимо, всі «обрахунки» зроблено, але зроблено їх без хазяїна. Коли найбільш свідома частина німецького пролетаріату—а вона, треба сказати, все зростає—рішучо ставиться проти плану Давса, коли англійські робітники, в першу чергу гірняки теж зрозуміли вже небезпеку цього плану для себе,—можна сподіватися, що й китайський національний рух, що досить зміцнився за останні роки, може готовити великі несподіванки зажерливим капіталістам Америки й Англії, коли взяти все це на увагу—то виконання плану Давса, а разом з ним і «мир на цілому світі», можна сподіватися готують буржуазії неприємні несподіванки. Але в усякому разі об'єднаному міжнародньому пролетаріату треба бути дуже обачним, щоб заздалегідь поставити опір спільному наступові світової буржуазії.